

Den parlamentariske basis for H. P. Hanssen som medlem af ministeriet Zahle

Af Troels Fink

Da Nordslesvigs genforening med Danmark i 1918 stod for døren, var det alt dominerende spørgsmål, hvor den nye grænse skulle drages; men derudover rejste der sig i forbindelse med overgangen fra tysk til dansk administration mange praktiske spørgsmål. Ingen var bedre egnede til at klare overgangsproblemerne end H. P. Hanssen, indtil da sønderjydernes repræsentant i den tyske rigsdag. I juni 1919 blev han udnævnt til minister i regeringen Zahle med tilrettelæggelse af den for genforeningen nødvendige lovgivning for øje. Selv om det var almindelig anerkendt, at udnævnelsen sagligt set var velbegrundet, fremkaldte den en forstærket politisk strid mellem regeringspartierne og oppositionspartierne i folketinget; da H. P. Hanssen ikke var medlem af folketinget, blev spørgsmålet om hans parlamentariske basis draget ind i striden. For H. P. Hanssens vedkommende var Den nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd det forum, han stod til ansvar overfor. De ca. 60 medlemmer af tilsynsrådet blev derved på dramatisk vis inddraget i indre dansk politik; professor, dr. phil. Troels Fink belyser baggrunden og analyserer den opståede situation.

1. H. P. Hanssen bliver medlem af ministeriet Zahle

Da folketinget den 25. juni 1919 kl. 13 skulle åbne sit møde, oplæste formanden Niels Pedersen-Nyskov en meddelelse fra statsminister Zahle med følgende indhold:

Under den 24. d. m. har det på statsministerens derom nedlagte allerunderdanigste forestilling behaget H. M. Kongen allernådigst at udnævne fhv. redaktør Hans Peter Hanssen til minister uden portefølje.

I noterne er følgende forkortelser anvendt:

Fontenay: Fr. le Sage de Fontenay: Det slesvigske spørgsmåls diplomatiske historie 1914–18. Fremstilling og aktstykker. 1921.

Grænsesind: O. D. Schack: Grænsesind. Optegnelser fra årene 1913–49. 1970.

Hdb. II: Franz v. Jessen (udg.): Håndbog i det slesvigske spørgsmåls historie. Bd. II. 1938.

P. Munch: P. Munch: Erindringer 1918–24. Freden, Genforeningen og de første efterkrigsår. 1963.

Meddelelsen kom som en total overraskelse. Kun ganske få havde været indviede. Ministerudnævnelser ændrede det politiske billede i Danmark og i Sønderjylland. Den foregreb på en måde den situation, som måtte opstå, når sønderjyderne havde deltaget i et dansk rigsdagsvalg, og de sønderjyske rigsdagsmedlemmer kunne deltage i det parlamentariske liv på lige fod med de øvrige.

Som minister havde H. P. Hanssen ingen parlamentarisk basis i folketinget, men som ledende sønderjysk politiker var Den nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd det forum, han stod til ansvar over for. Han havde siden januar 1919 været formand for Vælgerforeningen.

Ved ministerudnævnelser blev Vælgerforeningens tilsynsråd politiseret på en ny måde, idet partimodsætninger fra rigsdagen smittede af på modsætningerne i tilsynsrådet, hvor en Flensborg-retning og en Aabenraa-retning stod over for hinanden.

Partimodsætningerne kom ved skæbnens tilskikkelse til at samle sig om den militære rømning af den såkaldte 3. zone i den periode, da afstemningsområdet skulle administreres af en international kommission. Fra officiel dansk side havde man kun ønsket afstemning i en 1. og 2. zone, men fredskonferencen havde foreslået en 3. afstemningszone, der dækkede et område til en linje Kappel-Tönning. Den danske regering havde markeret et ønske om, at bestemmelsen om en afstemning i 3. zone måtte bortfalde i den endelige fred, men havde ikke haft noget imod, at zonen blev rømmet for tysk militær. Da de 4 store i Paris den 14. juni 1919 besluttede at afstå fra forslaget om en folkeafstemning i 3. zone, gled også bestemmelsen om rømning af 3. zone ud. Alle mente, at det var sket ved en fejltagelse, og spørgsmålet var, om man kunne få gjort fejlen god igen, og det blev et stort problem om den danske regering havde forsømt at gribe til, mens tid var, for at få rømningen gennemført. Man mente, at det ville have stor betydning for afstemningsfriheden i den 2. zone, at 3. zone blev rømmet for tysk militær og tyske topembedsmænd.

Sådan var problemerne trukket op, da H. P. Hanssen blev minister, men først forhistorien.

Sagen begyndte 5. maj, da Zahle første gang anmodede H. P. Hanssen om at indtræde i ministeriet med de særlige sønderjyske problemer som arbejdsområde. Ministeriet påtænkte samtidig at oprette en regeringskommission for Slesvig med tidligere minister Christoffer Hage som formand. Under en samtale med Zahle gjorde H. P. Hanssen rede for sine betænkeligheder bl. a. sit manglende kendskab til dansk administration; det vigtigste for ham var dog at få sikkerhed for, at der i overgangstiden

kunne føres en støt, sikker og besindig, men især *fast* politik uden sikkakbevægelser. Han mente, at der måtte tilvejebringes en forståelse med rigsdagens øvrige partier henholdsvis med det politiske og det sønderjyske udvalg. Det sidstnævnte var lige oprettet 29. april og skulle fungere som rigsdagens forberedelsesudvalg med hensyn til den lovgivning, der skulle foretages i forbindelse med Sønderjyllands tilknytning til Danmark.

Det manglende kendskab til administrative forhold, mente Zahle, kunne overvindes ved hjælp af dygtige danske embedsmænd, og han betonedede, at H. P. Hanssen i politisk henseende ville være stillet helt frit. Der forelå præcedens for, at ministre uden portefølje ikke var medlemmer af regeringspartiet. Der ville intet være til hinder for, at han senere kunne overgå i et andet ministerium. H. P. Hanssen ytrede ønske om i givet fald at få sekretæren for det allerede fungerende forberedelsesudvalg (det såkaldte Krieger-udvalg efter formanden kabinetssekretær Krieger) Martin Hammerich som nærmeste medarbejder, og han anmodede om tilladelse til at drøfte problemet med denne. Martin Hammerich blev meget overrasket, da han erfarede, hvad sagen drejede sig om, men efter nogen betænkelighed sagde han ja til et samarbejde. Zahle og H. P. Hanssen blev derpå enige om kompetenceforholdene. *Alle* spørgsmål vedrørende Sønderjylland skulle af de enkelte ministerier forelægges det slesvigske ministerium eller eventuelt gennem den påtænkte regeringskommission og derfra gå tilbage til de pågældende fagministre med en indstilling. Regeringskommissionen skulle kun have to medlemmer, Hage og H. P. Hanssen. Den 6. maj holdtes i indenrigsministeriet et stort møde for de overordnede embedsmænd, som i de forskellige ministerier arbejdede med de sønderjyske spørgsmål, og der blev gjort rede for, hvor vidt man var nået. H. P. Hanssen overværede dette møde og fik derigennem en fornemmelse af opgavernes praktiske side. Efter en ny konference med Hammerich gav han sit samtykke, der var indeholdt i følgende brev:

Hr. statsminister Zahle.

I tilslutning til vore samtaler i går og i dag meddeler jeg Dem herved, at jeg er villig til at overtage stillingen som minister for Slesvig under forudsætning af, at udnævnelsen finder tilslutning hos partiernes sønderjyske udvalg, så jeg derigennem i den vanskelige overgangstid får en bredere og fastere basis for min virksomhed.

Deres ærbødig H. P. H.

Ved en samtale den følgende dag gik Zahle imidlertid imod tanken om forhåndsftaler med de andre partier. Han henviste til grundlovens

§ 13, der efter hans mening hindrede ham i at gå til det politiske udvalg, før han havde talt med kongen, og forinden måtte han have H. P. Hanssens samtykke. Således refererer H. P. Hanssen Zahles udtalelser i sine optegnelser fra disse dage¹. Det lyder ret usandsynligt, at der ikke kunne findes en vej til forhandling med de andre partier eller deres ledere; H. P. Hanssen kunne eventuelt selv have rådført sig med nogle af dem, men han bøjede sig for Zahles argumentation, mod at Zahle i et brev til ham ville understrege, at hans indtræden i regeringen ikke betød tilslutning til ministeriets og det radikale partis politik.

Zahles brev var dateret 8. maj 1919. De tilsagn, som H. P. Hanssen havde ønsket, var imidlertid sat i en sammenhæng, som H. P. Hanssen ikke har omtalt i sin oven citerede redegørelse. Efter de indledende afsnit skrev Zahle:

Jeg gør udtrykkelig opmærksom på, at det er mig bekendt, at den tanke er fremme, at de sønderjyske repræsentanter i den danske rigsdag i den første tid vil holde sig uden for partierne, og at jeg kan forstå dette.

Derpå fulgte i logisk sammenkædning:

I Deres indtræden i ministeriet vil jeg derfor ikke se nogen partipolitisk tilslutning til ministeriet og Det radikale Venstres politik . . .

I et brev, dateret 9. maj takkede H. P. Hanssen for tillidsbevisningen og fortsatte:

Statsministeren går meget rigtigt ud fra, at der i Sønderjylland er tanker fremme om, at de sønderjyske repræsentanter i den danske rigsdag i den første valgperiode, som vil omfatte den vanskelige overgangstid og stille dem over for en mangfoldighed af særlige sønderjyske opgaver, bør holde sig uden for partierne. Da jeg personlig deler denne opfattelse, ville det være en nødvendig forudsætning for min indtræden i ministeriet, at den ikke ville kunne opfattes som en partipolitisk tilslutning til et enkelt partis politik.

Efter at enhver misforståelse i denne henseende på forhånd er udelukket med statsministerens klare udtalelse, som udtrykkelig konstaterer, at jeg som minister uden portefølje vil være fuldstændig frit stillet i politisk henseende, føler jeg mig med henblik på de vigtige sønderjyske interesser, der er at varetage i overgangstiden, forpligtet til at følge anmodningen².

Foreløbig var alles tanker optaget af 3. zone. Den 8. maj kom den overraskende efterretning om, at en 3. zone var indføjet i fredstraktaten. Regeringen og H. P. Hanssen tog meget klart og skarpt standpunkt imod 3. zone. Det sønderjyske spørgsmål blev politiseret på en måde, der brød

1. LA, Åbenrå . . .

2. Hdb. II, s. 232 f.

den enhedsfront, som med møje var etableret 23. oktober 1918, og som var styrket ved delegationsrejsen til Paris, men som nu ikke længere kunne reetableres. Det begyndte med, at De konservative gik deres egne veje.

Der var enighed om, at H. P. Hanssens funktion som minister først skulle begynde, når fredstraktaten var klar, og udnævnelsen kunne derfor vente så længe. Man kan gennem de taler, H. P. Hanssen holdt i denne ventetid, se, hvorledes han søgte at berede jordbunden, ganske særlig gælder det en tale, han holdt i Holbøl den 4. juni 1919. Den var præget af forventningen om en snarlig afstemning; han mente, at Tysklands underskrift var det afgørende, og talte om afstemning midt i juli. Det mest bemærkelsesværdige ved talen var imidlertid afsnittet om 2. zone:

Danskerne i 2. zone har krav på vor kraftige understøttelse, og den vil blive ydet. Der er her mere tid til det forberedende arbejde, men det er til gengæld også nødvendiggjort. Frivillige hjælpetropper vil sikkert melde sig i stort antal, og vi vil alle ønske og endrægtigt arbejde hen til, at vi kan få så mange danske som muligt med tilbage til Danmark.

Anderledes stiller det sig med 3. zone. Med det danske folks store flertal syd såvel som nord for grænsen holder jeg det for en stor ulykke for vort folk og fædreland, at den bliver indlemmet i Danmark. Vi vil dermed efter min opfattelse lægge spiren til kommende krige og bygge hele vor nationale fremtid på sandgrund. Til dette rækker jeg ikke hånd; et arbejde til bedste for 3. zone afviser jeg derfor også meget bestemt³.

H. P. Hanssen har sikkert håbet, at han som minister kunne regne med samarbejdsvilje i Flensborg, når han tog så kraftigt standpunkt til fordel for 2. zone.

Da endelig fredstraktaten 28. juni 1919 var klar, var 3. zone som nævnt gledet ud igen. Bitterheden herover hos dens tilhængere og oppositionens utilfredshed med, at H. P. Hanssen blev minister, smeltede sammen til en kampagne mod H. P. Hanssen af overvældende store dimensioner. De få, der gennem hoffet havde erfaret, hvad der var i gære, forsøgte at få kongen til at modsætte sig udnævnelsen. Den 16. juni var H. P. Hanssen i audiens hos Christian X, men denne lod som ingenting; forinden havde Zahle imidlertid fortalt H. P. Hanssen, at der var nogle meget nationalistisk sindede damer, der gennem prins Valdemar søgte at influere på kongen⁴.

I sine erindringer siger P. Munch, at han var lidt tvivlrådig over for tanken om H. P. Hanssens optagelse i ministeriet. Det var værdifuldt, at denne ledede det praktiske arbejde, men Munch var ikke sikker på, at

3. Hejmdal 6. juni 1919.

4. H. P. Hanssens dagbøger, LA, Åbenrå.

det ville lette samarbejdet med de to oppositionspartier. Han tænkte sig den mulighed, at de i høj grad ville forbitres over Hanssens indtræden i det radikale ministerium, og at oppositionen mod ham i Sønderjylland ville blive skærpet. Dette er skrevet, da man vidste, hvordan tingene udviklede sig, og det har derfor ikke stor vægt.

Mere interessant er P. Munchs skildring af de vanskeligheder, Christian X gjorde. Den 23. juni havde kongen meddelt, at han ikke ville underskrive udnævnelsen; Zahle bad da finansminister Brandes skrive til kongen, og denne kunne i brevet påberåbe sig, at H. N. Andersen var enig i, at udnævnelsen var rigtig, men kongen havde ved en telefonsamtale med H. N. Andersen fået det modsatte indtryk. Brandes telegraferede da til kongen »Tilråder trods betænkelighed at underskrive«. Det opfattede kongen, som om det var ministeriet, der havde betænkeligheder, medens Brandes havde sigtet til kongens betænkeligheder. Det skulle for øvrigt ikke undre, om Brandes havde været bevidst tvetydig. Zahle begærede da statsråd på Marselisborg, hvor kongen opholdt sig. Kongen bøjede sig nu, men mente, at sagen kunne vente til den følgende uge. Det sagde Zahle imidlertid nej til, og kongen spurgte så, om udnævnelsen ikke kunne blive ad interim, men også det sagde Zahle nej til; den 25. om morgenen forelå udnævnelsen⁵.

Da Pedersen-Nyskov samme dag i folketinget havde oplæst Zahles meddelelse, tilføjede han en hjertelig lykønskning til H. P. Hanssen, der var til stede i salen, og umiddelbart efter kom radikale og socialdemokratiske folketingsmedlemmer og ønskede til lykke, mens venstremændene sad i ivrig og ophidset samtale. Over for en journalist fra Berlingske Tidende betonede H. P. Hanssen skarpt sin uafhængighed af alle partier, og at han kun repræsenterede et rent sagligt arbejde i ministeriet. H. P. Hanssen skildrer selv situationen derefter:

På en bænk sad [Sigurd] Berg og Slebsager i fortrolig samtale, ret ophidsede. Jeg gik hen til Berg. Han udtalte sin beklagelse af, at jeg havde modtaget udnævnelsen. Jeg gjorde rede for mine motiver og lod ham læse den endnu ikke offentliggjorte brevveksling mellem Zahle og mig. Det beroligede ham meget. Han bad om hurtigst muligt at få den offentliggjort⁶.

Man må forstå Venstres ophidselse, dels på baggrund af uviljen mod regeringen Zahle, som nu i parlamentarisk henseende ville styrkes, og dels på baggrund af den forventning, der stiltiende havde været om, at H. P. Hanssen senere ville slutte sig til partiet Venstre. Tilsyneladende har Zahle lovet sig fordele af overraskelsesmomentet, men set fra H. P. Hans-

5. P. M u n c h, s. 116.

6. H. P. Hanssens dagbøger, LA, Åbenrå,

sens synspunkt havde det været heldigere, om ministerudnævnelsen havde været forberedt noget bedre, og især at publiceringen deraf var foregået mere behændigt; men dertil må dog tilføjes, at selve kendsgerningen, hvordan man end havde båret sig ad, var af så vidtrækkende en karakter, at den måtte få politiske konsekvenser.

Venstrefolketingsmanden J. S. Vanggaard, der var ivrig Dannevirke-
mand, har indgående skildret denne fase i den slesvigske politik. Efter hans opfattelse følte regeringen og De radikale slettelsen af 3. zone og H. P. Hanssens optagelse som sejr, og den gunstige udvikling steg dem til hovedet:

Disse dages og den følgende tids radikale overlegenhed lagde en pind til regeringens ligkiste. Forholdet til Venstre på det sønderjyske spørgsmål kom ikke i orden mere⁷.

Hvis Zahle havde »henvendt sig til partiernes repræsentation i det politiske udvalg, ville dette ikke have kunnet nægte sin anerkendelse af det påtænkte skridt, selv om det naturligvis ikke havde været oppositionen behageligt, at Hanssen allerede nu skulle indtræde i et radikalt ministerium«.

Om situationen i folketinget skriver Vanggaard:

Under oplæsningen sad jeg på min plads i salen og havde god lejlighed til at iagttage tingets medlemmer. Det var, som en bombe faldt i folketingssalen. De radikale og regeringsmedlemmerne strålede af fryd og vigtighed. Socialisterne så forbavsede ud, kun enkelte af dem vidste noget. De konservative frembød et endnu stærkere billede af forbavselse, enkelte af dem trak på smilebåndet; men Venstre-virkningen var forfærdende. Man røg sammen i klumper, hvor man stod hinanden nærmest, og Neergaard og Klaus Berntsen, som sad lige over for mig, blev fuldkommen røde i ansigtet, og det varede lidt, inden de kom så meget til kræfter, at de kunne sige noget til hinanden. I. C. Christensen blev forskånet for at overvære denne scene; han var taget over til Jylland for at deltage i den forestående andejagt. Jeg skal ikke nægte, at jeg nød denne situation. Jeg var i øjeblikket sikkert en af de få, der fuldt ud var i stand til at mærke mig det billede, som salen frembød. Jeg havde i samme stund en instinktmæssig følelse af, at nu var Hanssen ikke så farlig, som han havde været, og at dette ville være en alvorlig afsvaling for Venstre, der for de allerflestes vedkommende stadig havde troet på Hanssen, troet på ham som fremtidig Venstremand, som nærmest knyttet til os etc⁸.

Det var H. P. Hanssens opfattelse, at de breve, der var vekslet mellem ham og Zahle, ville være tilstrækkelige til at klargøre den politiske uafhængighed, som han havde forbeholdt sig; men hvis man prøver at læse disse breve, f. eks. med I. C. Christensens øjne, tegnede der sig et

7. Vanggaards optegnelser, s. 240, RA.

8. Vanggaards optegnelser, s. 244 f.

dystert perspektiv, set fra Venstres synspunkt. Den tanke, som Zahle havde henvist til, og som H. P. Hanssen delte, at de sønderjyske repræsentanter i den danske rigsdag i den første tid ville holde sig uden for partierne, måtte gribe dybt ind i partiernes taktiske beregninger. Man måtte altså nu forestille sig resultatet af det første valg, som sønderjyderne deltog i, således, at H. P. Hanssen i spidsen for 4–5 sønderjyske meningsfæller ville indtræde som en særlig gruppe i folketinget. Zahles flertal var fra 1918 på to mandater; som minister i Zahles regering måtte H. P. Hanssen og hans politiske venner naturligt støtte denne. Man ventede, at afstemningen kunne finde sted i løbet af få måneder, og derpå skulle der være nyvalg til rigsdagen. Håbet om at komme af med regeringen Zahle syntes svækket.

Tanken om en særlig overgangsperiode, hvor man i Sønderjylland stillede sig uden for partierne på rigsdagen, kunne have meget for sig set fra et sønderjysk synspunkt, for der kunne være al grund til, at de sønderjyske vælgere først kunne orientere sig i det danske politiske landskab, hvis enkeltheder var ubekendte for dem; men det forudsatte for det første nogenlunde enighed mellem de modstående fløje i Sønderjylland, og med de erfaringer, H. P. Hanssen og hans venner havde gjort med Flensborg-folkene, kan man undre sig over, at de troede at kunne skabe bred tilslutning til denne idé, og for det andet forudsatte det en forståelse hos de danske partier, som man næppe kunne vente af dem, tværtimod måtte de tænke på mulige gunstige udgangspunkter for at vinde de nye vælgere. I den følgende tid drøftedes dette perspektiv kun perifert, men ved bedømmelsen af den effekt, som H. P. Hanssens indtræden i Zahles regering havde, er det vigtigt at gøre opmærksom på dette komplicerende forhold. H. P. Hanssen fastholdt tanken om et særligt sønderjysk parti, indtil det i sommeren 1920 viste sig, at det ikke lod sig realisere.

H. P. Hanssens udnævnelse til minister var ikke blot at betragte som en øjeblikkelig styrkelse af regeringen Zahle, den betød en skærpelse af de indrepolitiske modsætninger og det i en grad, som H. P. Hanssen først efterhånden opdagede rækkevidden af.

Partierne trådte straks i aktion med udtalelser til offentligheden:

Venstre har af hensyn til den heldige udvikling af den sønderjyske sag stadig ønsket, at alle skridt vedrørende den kommende genforening mellem det danske Sønderjylland og Danmark forud skulle behandles i partiernes fællesudvalg, hvilket også har været en forudsætning fra alle sider. Vi betragter det som et brud på denne forudsætning, at ministeriet i en så betydningsfuld sag har handlet på egen hånd og ikke har givet partierne adgang til medvirkning.

Venstre må derfor udtale sin alvorlige beklagelse af ministeriets hensynsløse fremgangsmåde, der ikke er egnet til at højne arbejdet for vor store nationale sag.

Sådan lød det i en erklæring afgivet 26. juni 1919. Der var ingen protest mod H. P. Hanssen personlig, kun mod måden hvorpå udnævnelsen var sket. Samme dag hed det i en tilsvarende erklæring:

Det konservative folkeparti indrømmer det berettigede i den tanke, at den sønderjyske befolkning bliver repræsenteret i det danske ministerium i overgangstiden inden genforeningen. Havde ministeriet henvendt sig til det politiske udvalg derom, ville vort parti have medvirket hertil under forudsætning af alle partiernes tilslutning.

Ministeriet Zahle har imidlertid ikke ønsket, at den danske regering og rigsdag som udtryk for det samlede folk i fællesskab skulle løse denne opgave, men foretrukket på egen hånd at gennemføre den med tilsidesættelse af den rigsdag, til hvis loyale samarbejde i det sønderjyske spørgsmål den ved tidligere lejligheder atter og atter har appelleret. Det konservative folkeparti må nedlægge den bestemteste protest mod ministeriets partipolitiske optræden i denne sag, der er egnet til at skabe splittelse og bitterhed i en stund, hvor sammenhold og samfølelse i så høj grad var påkrævet.

Man har en fornemmelse af, at De konservative med begærlighed har grebet denne lejlighed til at distancere sig fra regeringen Zahle. I spørgsmålet om 3. zone havde partiet været hemmet af de standpunkter, som partiet havde bundet sig til ved at stemme for rigsdagspartiernes resolution af 23. oktober 1918 og ved erklæringer i forbindelse med rigsdagsdelegationens rejse til Paris; med ministerudnævnelsen var der skabt en helt ny situation, og derved opnåede partiet et større politisk spillerum, og det havde her Venstre med sig.

De to oppositionspartiets protester fremkaldte udtalelser fra regeringspartierne. Socialdemokraterne hævdede, at ministerudnævnelsen ikke var en sag for det politiske udvalg, som ikke var valgt af rigsdagens ting, men nedsat privat af partierne, og som ingen bemyndigelse havde til at erstatte rigsdagens offentlige forhandlinger. Ministerudnævnelsen måtte anses for en regeringshandling, der straks burde meddeles rigsdagen offentligt, og her eventuelt kunne gøres til genstand for debat; hvis der kom en sådan debat, ville Socialdemokratiet stemme for billigelse af det skridt, regeringen havde foretaget.

Det radikale venstre gav, som naturligt var, også sin billigelse, men partiet kunne ikke lade være med at gnide salt i Venstres sår ved at udtale sin tilslutning til rigsdagsformændenes velkomsthilsener til den nye minister, hvori de sagde, at det danske folk hilste denne udnævnelse med inderlig *glæde*⁹. Begge de to tings formænd tilhørte partiet Ven-

stre. Ved i udtalelser af henvise til denne revne i Venstres holdning provokerede Det radikale parti ganske unødvendigt Venstre, og provokationen blev den 28. juni besvaret af de to tingformænd Pedersen-Ny-skov og A. Thomsen, der erklærede, at de delte den af deres parti fremførte indsigelse imod fremgangsmåden ved den nys skete ministerudnævnelse:

Vore velkomstord, der i øvrigt blev fremsat uden noget kendskab til sammenhængen med denne overraskelse, gjaldt kun personen og sønderjyden H. P. Hanssen⁹.

Det var ydmygende for de to formænd, at den stærke partiledelse tvang dem til at afgive denne erklæring, det var også ydmygende for H. P. Hanssen.

Samme dag, den 28. juni, udbad Det konservative folkeparti i Rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg sig oplysninger om ministerudnævnelsen. Ifølge referatet sagde E. Piper: »Hvorledes er det gået til med den ministerudnævnelse?« Hvortil statsministeren svarede: »Ministerudnævnelsen er foregået på normal måde«, og forklarede nærmere omstændighederne; redegørelsen stillede ikke Piper tilfreds, og hans utilfredshed fik støtte af Niels Neergaard. H. P. Hanssen redegjorde for sagen set fra sit synspunkt, og han sluttede:

Med ærlig og redelig vilje er jeg mødt frem til min opgave, og jeg beder Dem om, at de fra alle sider støtter mig i mit store arbejde. Jeg vil gøre det åbent og loyalt over for alle partier og opgiver ikke håbet om, at det vil lykkes at vinde alles tilslutning. Jeg er æresmedlem af Den nordslesvigske Vælgerforening og har således stadig sæde og stemmeret i den og vil benytte mig deraf.

Samme dag trak Det konservative folkeparti deres repræsentanter ud af »Rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg«, der dermed var sprængt.

Efter ministerudnævnelsen sagde Neergaard til Zahle, at det jo var kedeligt, at Hanssen derved ødelagde sin stilling i Sønderjylland. P. Munch har refereret dette og tilføjet:

Det er jo muligt, at han dér vil få vanskeligheder, men efter Zahles indtryk har han hele tiden været ivrig for at indtræde, og man må jo gå ud fra, at han selv bedst vil kunne bedømme virkningen i Nordslesvig¹¹.

9. *Hdb.* II, s. 236.

10. *Hdb.* II, s. 236.

11. P. M u n c h, s. 117.

Virksomheden i Nordslesvig blev i høj grad bestemt af rigsdagspartiernes stillingtagen.

2. Vælgerforeningens tilsynsråd som parlamentarisk basis for minister H. P. Hanssen

Da H. P. Hanssen blev udnævnt til minister for sønderjyske anliggender den 24. juni 1919, blev på en måde Den nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd en del af den parlamentariske basis for regeringen Zahle.

Den nordslesvigske Vælgerforening var oprettet i 1888. Initiativtageren til foreningen var den da 26-årige H. P. Hanssen, der blev foreningens første sekretær. Han havde denne post, indtil han i 1896 blev medlem af Den preussiske landdag. Vælgerforeningen var H. P. Hanssens værk; den gav de danske politiske bestræbelser en hidtil ukendt slagkraft, men dens tilsynsråd blev valplads for indre opgør mellem de to politiske retninger i Sønderjylland, der er opkaldt henholdsvis efter redaktør Jens Jessen, Flensborg Avis og H. P. Hanssen.

I 1907 blev foreningens love ændrede, således at tilsynsrådsmedlemmerne valgtes i bestemte valgkredse i forhold til medlemstallet. I kredsene valgtes ved flertalsvalg, men retningerne var geografisk således fordelt, at begge parter fik en rimelig repræsentation. Der valgtes i hver kreds en repræsentant og en stedfortræder. Ved store beslutninger blev stedfortræderen indbudt. Pressen var repræsenteret ved tilsynsrådsmøderne, og redaktørerne havde taleret, men ikke stemmeret. Foreningens æresmedlemmer (i alt 3) havde fulde rettigheder. Forsamlingen bestod af ca. 60 personer.

H. P. Hanssen nedlagde i juni sit mandat som formand for Vælgerforeningen, og der blev indkaldt til møde i tilsynsrådet, H. P. Hanssens modstandere var parate med kritik, og nogle håbede, at der kunne gives ham et mistillidsvotum. Det ville ikke nødvendigvis betyde, at den radikale regering af den grund måtte vige; men ramtes H. P. Hanssen, ville det medføre en ganske alvorlig svækkelse for regeringen. Denne mulighed blev straks erkendt af de ledende kredse i Dannevirkebevægelsen. Da det var blevet kendt, at Vælgerforeningens tilsynsråd var indkaldt til møde den 4. juli 1919 for at vælge ny formand efter H. P. Hanssen, skrev skotøjsfabrikant Jørgen Petersen den 1. juli til Vanggaard, dels for at meddele, at ledende Venstrepolitikere samme dag ville mødes til middag hos fru Marie Lassen (udgiver af Aalborg Amtstidende, bosat i København). De ledende politikere var Jacob Appel, Klaus Berntsen og Sigurd Berg og selvfølgelig også I. C. Christensen, »hvis han er hjem-

me«. I dette møde deltog også den tidligere landdagsmand H. D. Kloppenborg-Skrumsager, der i oktober–november 1918 havde støttet H. P. Hanssen, men som i foråret 1919 var svinget over til Flensborgretningen. Videre meddelte Jørgen Petersen:

Jeg bad i søndags dr. Harsløf og dr. Collin om hver for sig og uafhængigt af hinanden at skrive til ledende mænd i Den nordslesvigske Vælgerforening; dr. Collin har skrevet til Peter Grau (næstformand i Vælgerforeningen) og redaktør Christiansen. Dr. Harsløf har skrevet til redaktør Christiansen og Kloppenborg-Skrumsager samt en til. Jeg skriver i dag til redaktør Christiansen.

Brevet gengives her i sin helhed:

Herr redaktør Christiansen, Flensborg.

Jeg behøver naturligvis ikke at fortælle Dem, hvorledes forholdene har udviklet sig her i den senere tid, men jeg kan dog ikke nægte mig at udtale min glæde over den stærke udvikling, der har vist sig i den korte tid siden Fredericia-mødet**) – forskellige momenter er årsag hertil. – Det energiske arbejde i og for 3. zone, og tilkendegivelserne dernedefra, har gjort stærkt indtryk ikke alene på befolkningen, men også på de ledende politikere, og episoden Scavenius-Christensen*) og last but not least H. P. Hanssens indtrædelse i ministeriet har altsammen bidraget til at skabe en situation, som vel benyttet kan komme vor sag til gode.

Vi mangler to ting dernede fra:

1. Petitioner, og jeg vil håbe, at de kommer i så stort et antal, som nødvendigt er for at gøre den tilsigtede virkning,
2. at Den nordslesvigske Vælgerforening på mødet på fredag tager bestemt afstand fra den H. P. Hanssenske politik. Et mistillidsvotum fra Vælgerforeningen, mener jeg, må betyde, at H. P. Hanssen må gå ud af ministeriet. Vælgerforeningen er i virkeligheden H. P. Hanssens parlament. Her må personligt gammelt venskab i alt fald for en stund vige for sagen.

H. P. Hanssens udtrædelse af ministeriet Zahle vil betyde et nederlag for dette, ja, så stort, at det næppe kan bæres, og det vil næppe nytte ministeriet at søge udveje ved et samlingsministerium, kontrolministerium el. lign., thi efter det Scavenius-Christensenske sammenstød kan man ikke tænke sig, at oppositionen skulle indlade sig på sligt. Følgerne kan for ministeriet let blive så stærke, at det tvinges til at gå. Ja, jeg synes endogså, at der er overvejende sandsynlighed herfor. Hvis Vælgerforeningen holder sig stiv, ja, hvis man kunne tænke sig, at den fik flertal, ville det blive en mægtig sejr for os.

*) 20.6. holdtes i Fredericia et møde, arrangeret af Dannevirkebevægelsen. Det var tænkt som en propagande for 3. zone, men blev til en protest mod, at 3. zone var slettet.

***) Scavenius havde offentliggjort indholdet af en samtale med I. C. Christensen i 1917, hvor I. C. Christensen havde opfordret Scavenius til at søge særforhandlinger med Tyskland om afståelse af Nordslesvig, men Scavenius havde afvist tanken.

Det vil derfor være af den største interesse, at ledende mænd benytter den korte tid før mødet til at oparbejde stemningen for om muligt at få flertal imod H. P. Hanssen. – Kan dette opnås, og petitionerne kommer, så tror jeg, at vi ikke alene har vundet slaget, men at det vil kunne få stor indflydelse på sønderjysk politik nu og i fremtiden. Men selv om det skulle være, at der ikke kan opnås flertal, så vil et stort mindretal også få vægt.

Betydningen for fremtiden ser jeg deri, at det også betyder et kraftigt slag mod den radikalisme, som regeringen søger at indpode i Sønderjylland. Endelig vil det kunne bevirke en stærk reaktion i Paris.

Jeg havde i går aftes en samtale med Herr Kloppenborg-Skrumsager og har bedt ham besørge dette brev. Jeg sender ham brevet i åben konvolut, for at han kan gøre sig bekendt med dets indhold.

Desuden var der et P. S.:

Hvis De skal bruge penge, så skriv til mig, og vi skal da sende Dem forskud på forventede indsamlede beløb. – Jeg kan dog glæde Dem med, at jeg her i København har fået 4.000 kr., samt at jeg har begyndt at røre ved jyderne¹².

Hvorvidt denne tilskyndelse har været nødvendig for at få den sønderjyske opposition mod H. P. Hanssen sat i aktivitet, skal ikke kunne siges. I al fald holdt oppositionen den 3. juli et forberedende møde i Haderslev. Såvel redaktørerne Svensson »Danskeren« og Christiansen »Flensborg Avis« som H. D. Kloppenborg-Skrumsager havde udarbejdet resolutionsforslag, og man søgte at samordne disse. Resultatet af anstrengelserne blev følgende, der tydeligt viser samspillet med oppositionen på rigsdagen:

Vælgerforeningen beklager, at H. P. Hanssens udnævnelse til minister er gennemført af en partiregering uden forhåndstilslutning fra alle partier i den danske rigsdags politiske udvalg og fra Den nordslesvigske Vælgerforening.

Da det ikke lykkedes i efteråret at danne et samlingsministerium, mente vi, at der gennem det politiske og det sønderjyske udvalg var gjort udvej til, at de forskellige partier kunne medvirke ved alle vigtige beslutninger i vor sag. Desværre har dette ikke været tilfældet. Vi udtaler derfor som vort bestemte ønske, at samtlige spørgsmål vedrørende Sønderjylland i overgangstiden bliver forelagt det sønderjyske udvalg til beslutning¹³.

Resolutionen udtalte en kritik af regeringen Zahle, som man måtte regne med, at H. P. Hanssen ikke kunne acceptere, men der var ikke udtalt mistillid til ham som minister.

Tilsynsrådsmødet begyndte med, at næstformanden P. Grau som »pri-

12. Vangaards arkiv, RA.

13. *Grænsesind*, s. 132.

vatmand«, ikke på Vælgerforeningens vegne, bød H. P. Hanssen velkommen som minister (P. Grau havde lært af tingformændene). Udnævnelsen havde først voldt ham glæde; men da han hørte om måden, hvorpå det var sket, måtte han beklage det som et stort fejlgreb. H. P. Hanssen gjorde derefter rede for ministerudnævnelsen og gik meget detaljeret ind på de mange opgaver, der nu skulle tages fat på for at forberede genforeningen bedst muligt.

Efter en middagspause indbragte og begrundede Kloppenborg-Skrumsager det resolutionsforslag, oppositionen var enedes om dagen før. Han slog på de kendte strenge, at fremgangsmåden ved ministerudnævnelsen havde været forkert, Vælgerforeningen burde være spurgt og ligeså de politiske partiers forhandlingsudvalg, der nu var gået i stykker på sagen; Kloppenborg-Skrumsager henviste til, at der flere gange havde været tale om et samlingsministerium, han omtalte det politiske udvalg og det sønderjyske udvalg. Hvis Vælgerforeningen forholdt sig fuldt ud anerkendende med hensyn til ministerudnævnelsen, ville det blive taget til indtægt for De radikale. De to oppositionspartier følte sig tilsidesat, og Kloppenborg-Skrumsager foreslog den tidligere citerede resolutionstekst.

For H. P. Hanssen-fløjen førte den tidligere landdagsmand Nis Nissen ordet; han mente, at det var bedst intet at vedtage, altså at tilsynsrådet blot skulle tage det skete til efterretning. Han betonedede den hidtil gældende opfattelse, at de danske sønderjyder udgjorde en befolkning, ikke et parti, og han mente, at tilsynsrådet burde holde sig uden for partierne og partistriden i kongeriget. Ved et valg i Nordslesvig efter partilinjer ville det efter Nis Nissens mening gå sådan, at Venstre ville få det meste, Højre noget, medens han for De radikale og Socialdemokraternes vedkommende blot spurgte »hvor meget«, og dermed mente han meget lidt, men foreløbig havde sønderjyderne brug for støtte og sympati i alle partier. Første afsnit af resolutionen indeholdt, efter hans mening, en misbilligelse af H. P. Hanssens optræden, og en vedtagelse ville betyde, at H. P. Hanssen trådte tilbage. Men Nis Nissen havde på en måde allerede forladt det standpunkt, at der ikke burde vedtages en resolution, idet han fremsatte forslag til en tilføjelse:

Samtidig tilsiger vi ligesom rigsdagens samtlige partier H. P. Hanssen vor støtte til det store arbejde, der påhviler ham, og som han erklærer, at han vil udføre i nøje og loyalt samarbejde med Vælgerforeningen.

H. P. Hanssen erklærede derefter, at den første del af resolutionen var uacceptabel for ham. Hvis den blev vedtaget, så han to alternativer: Enten indgiver jeg min demission i morgen, eller måske gør jeg det ikke af

hensyn til befolkningen, men indkalder muligvis en generalforsamling i Vælgerforeningen. Med hensyn til andet afsnit har jeg ikke noget at indvende derimod. Udtrykket »desværre« har jeg ikke noget imod. Det er af vigtighed, at vi i den vanskelige tid undgår strid. Når partierne derovre har tilsagt mig støtte, må det være et billigt krav at forlange det af Vælgerforeningen.

Bankdirektør Rossen hævdede, at der ikke udtrykkeligt lå et mistillidsvotum til H. P. Hanssen i resolutionen, men var af den opfattelse, at den danske regering nu for anden gang havde krænket Vælgerforeningen. Første gang var, da afstemningsreglerne blev ændret i februar 1919 uden hele tilsynsrådets medvirken.

Mødet blev derefter suspenderet, og da det blev genoptaget, rettede Ernst Christiansen en forespørgsel til H. P. Hanssen om hans holdning til 2. zone. Anledningen var en privat ytring, som H. P. Hanssen var kommet med, men den var så vigtig, mente Christiansen, at den måtte frem; H. P. Hanssen skulle ved en bestemt lejlighed have sagt, at han tidligere havde troet, at Flensborg kom med, men nu troede han det ikke. Var det måske på grund af, at afstemningen i 3. zone var slettet, spurgte Ernst Christiansen, i så fald havde modstanden mod 3. zone også været rettet mod 2. zone. Han mente, at folkene i 2. zone ikke burde modarbejdes af den danske regering, og Ernst Christiansen udtrykte skepsis over for en tale, H. P. Hanssen havde holdt i Holbøl 4. juni, hvor han havde udtalt sig positivt om 2. zone.

H. P. Hanssen benyttede lejligheden til at præcisere sin stilling i overensstemmelse med denne tale. Han havde hele tiden stået på selvbestemmelsesrettens princip, men den første Flensborg-bevægelse i januar havde som krav, at Flensborg skulle med til Danmark uden afstemning; han kunne nu på hele regeringens vegne erklære, at der ville blive givet Flensborg loyal støtte; Zahle ville holde en tale den 5. juli i Præstø, hvor samme standpunkt ville blive markeret, støtte til arbejdet for at få et flertal af stemmer i Flensborg. Svaret var fuldt tilfredsstillende for Ernst Christiansen, men Kloppenborg-Skrumsager ville desuagtet ikke gå med til ændringer i resolutionens tekst; nok var der enighed om at tilsige H. P. Hanssen støtte, men det var i overensstemmelse med den almindelige opfattelse at udtale en beklagelse. Men nu blev H. P. Hanssen bestemt. Han kunne ikke påtage sig det store arbejde med et mistillidsvotum bag sig. Hvis han nu gik ud af politik, ville det være for stedse:

Jeg har gået en gang før, men denne gang bliver det for bestandig. Det har ikke noget afskrækkende for mig. Lige fra den gang jeg lod ploven stå på min faders mark, har jeg været forberedt. De tror måske, det er en overdri-

velse. Jeg har mange andre opgaver at sysselsætte mig med, når ansvaret er taget fra mig***)).

Nis Nissen stillede nu sagen skarpt op: »Enten ingen resolution eller vi deler os«, dvs. at flertallet ville forkaste mindretallets forslag. Flensborgmændene fastholdt det berettigede i på en gang at udtale tillid til H. P. Hanssen og samtidig en misbilligelse af måden, og H. P. Hanssen sagde, at for ham var det brændende punkt, om han kunne acceptere Vælgerforeningens enstemmige dadel af regeringen.

Et overraskende moment kom ind i sagen ved et indlæg af grev O. D. Schack; ikke så meget hans opfattelse, at man burde frafalde resolutionen helt, altså det af Åbenrå-retningen fremsatte forslag, men at han mente med denne opfattelse at stå i modsætning til størstedelen af sine vælgere, og at han derfor nedlagde sit mandat. P. Grau udtalte: »Er vi befolkningens talsmænd eller ej? Er vi ærlige, kan vi ikke være tavse i dag«, men grev Schack afviste bestemt, at det skulle være uærligt at tie stille¹⁵.

Der fulgte et kvarters pause. På Flensborg-gruppens fortrolige særmøde stod meningerne over for hinanden. P. Grau og Andreas Grau var ivrige for et forlig; ved afstemningen var 8 for et forlig, 6 imod, Ernst Christiansen stemte ikke. Forligets kerne var indsættelsen af sætningen: »Sagligt anser vi H. P. Hanssens udnævnelse for rigtig«. Det ville de 8 altså gå med til¹⁶.

Resolutionen, som citeres i det følgende, bærer tydeligt præg af, at den er et kompromis. Den lød:

Da det ikke lykkedes i efteråret at danne et samlingsministerium, mente vi, at der gennem det politiske og det sønderjyske udvalg var gjort udvej til, at de forskellige partier kunne medvirke ved alle vigtige beslutninger i vor sag. Desværre har dette ikke været tilfældet ved H. P. Hanssens udnævnelse til minister. Vi udtaler derfor, som vort bestemte ønske, at alle vigtige spørgsmål vedrørende Sønderjylland herefter bliver forelagt det sønderjyske udvalg til behandling.

Sagligt holder vi H. P. Hanssens udnævnelse for rigtig og tilsiger ham ligesom rigsdagens samtlige partier vor støtte til det store arbejde, der påhviler ham, og som han har erklæret, at han vil udføre i nøje og loyalt samarbejde med Vælgerforeningen.

***) A. Svensson har refereret udtalelsen lidt anderledes: »Jeg har arbejde nok, der venter på mig. Jeg kan passe mine blomster, skyde ænder i mosen og skrive mine memoirer, og de er interessante«¹⁴.

14. L. P. C h r i s e n s e n (udg.): *Slesvig delt*. 1922, s. 63.

15. Niels Hansens referat, LA, Åbenrå.

16. Ernst Christiansens dagbog, LA, Åbenrå.

53 stemte for resolutionen, 3 undlod at stemme (advokat Andersen, Haderslev, gårdejer N. H. Gotthardsen, Nørmark og gårdejer Anton Jepsen, Rørkær). De havde ønsket en skarpere udformet resolution.

Resolutionens ordlyd kan nok undre. Det kunne se ud, som om Vælgerforeningen i efteråret 1918 havde taget stilling til, om der skulle dannes en samlingsregering, og som om rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg var oprettet i samråd med tilsynsrådet. Det var lidt post festum nu at nævne dette udvalg, idet man den 4. juli 1919 vidste, at Det konservative parti havde undsagt udvalget, så man vidste altså, at udvalget var sprængt, og at der var oprettet et Sønderjysk udvalg.

Derfor står der i Vælgerforeningens resolution, at man ønsker alle vigtige spørgsmål vedrørende Sønderjylland forelagt »Det sønderjyske udvalg« til forhandling. Dette udvalg var et regulært rigsdagsudvalg, sammensat af folketing og landsting under hensyntagen til partiernes politiske styrke. Det havde til opgave »uden besluttende myndighed, som mellemlid mellem rigsdagspartierne og regeringen, at udøve en rådgivende virksomhed ved forberedelsen af den lovgivning, som en eventuel indlemmelse af Nordslesvig i Danmark vil nødvendiggøre«. Det var formelt nedsat 29. april 1919 efter regeringens ønske, og det var netop meningen, at alle vigtige spørgsmål skulle behandles i dette udvalg.

Vælgerforeningens tilsynsråd gav altså H. P. Hanssen et klart tillidsvotum i resolutionens sidste del, og hans modstandere i Danmark var dybt skuffede over tilsynsrådets holdning; men hans kolleger i regeringen syntes nok, han var gået lovlig vidt i retning af at give mindretallet indrømmelser i resolutionens første del¹⁷. Dannevirkebevægelsens kritik kom til udtryk i Ribe Stiftstidende, der var bevægelsens mest repræsentative organ. Redaktøren var C. Willemoes, der som sin hjælper havde den senere folketingsmand Holger Andersen. Den 5. juli skrev bladet:

Vælgerforeningens sidste udtalelse er et nyt kompromis i lighed med tidligere udtalelser af tilsynsrådet. Det kan synes tvivlsomt, hvorvidt det virkelig er gavnligt i det ydre at opretholde en enhedsfront, der ikke bunder i en indre virkelighed.

Den af oppositionen foreslåede resolution imødegik i en noget skarpere form den måde, hvorpå H. P. Hanssens udnævnelse til minister havde fundet sted, men ved gensidig imødekommenhed opnåedes enighed om den vedtagne resolution.

Bladet trøstede sig med, at ministeriet Zahle var blevet kraftigt desavoueret, men skrev yderligere:

Man kunne have ventet, at Vælgerforeningens tilsynsråd havde taget stilling

17. P. M u n c h, s. 121.

til den situation, der er skabt med bortfald af bestemmelsen om 3. zones rømning. De begivenheder, der nu daglig meldes om fra 2. og 3. zone, de gamle altyske myndigheders fremfærd mod »Mellemslesvigsk udvalg«, Cornelius Petersen, fhv. amtsforstander Clausen, Bov og Wall, Obdrup, skulle synes at lade hele ændringens uheldige følger træde så klart frem, at man ikke kan sidde den overhørig. Skal der endnu i 11. time – før fredstraktatens ratificering – opnås noget med hensyn til betryggelsen af afstemningens ubetingede frihed i 2. zone, må Vælgerforeningens tilsynsråd give sådanne bestræbelser det nødvendige udenrigspolitiske magtgrundlag. En passiv holdning er her ikke tilstrækkelig.

Denne kritik ramte imidlertid ved siden af, idet Vælgerforeningen rent faktisk ikke havde forholdt sig passivt. På mødet den 4. juli var der blevet vedtaget en resolution om rømning af 3. zone, men den var mærkværdigvis fortrolig; den skulle videregives til den internationale kommission; forslagsstilleren var Ernst Christiansen, og den havde følgende ordlyd:

Vælgerforeningen er taknemlig for de henvendelser, der af danske rigsdagsmænd er rettede til udenrigsministeren om at virke for, at rømningen af 3. zone genoptages. Når afstemningsforholdene i 2. zone fuldt ud skal betrygges, er det en bydende nødvendighed, at rømningen ikke standser få kilometer sønden for Flensborg.

Ernst Christiansen har noteret i sin dagbog for 4. juli, at resolutionen skulle gå til den franske gesandt; men Hanssen forlanger den – som forudsætning for sin og sines stemmer – behandlet fortroligt¹⁸.

Det er indlysende, at der i kravet om fortrolighed lå en reservation over for resolutionen; men det var mærkeligt selvmodsiggende at vedtage en erklæring, som offentligheden ikke måtte have kendskab til. Fortroligheden kunne højst bevares, til resolutionen var afleveret til den internationale kommission eller, som tilfældet blev, i den franske legation i København. I sin redegørelse for Vælgerforeningen 1918–20 i »Slesvig delt« omtaler A. Svensson situationen på følgende måde:

Mod mødets slutning vedtoges endnu, temmelig upåagtet af de fleste inden for Åbenrå-retningen, en af redaktør Christiansen fremsat resolution¹⁹.

Man fornemmer stemningen; efter at det store slag om et tillidsvotum til H. P. Hanssen var slået, var medlemmerne trætte, og så kom endnu et resolutionsforslag, hvis indhold så ret uskyldigt ud; man vidste på det tidspunkt endnu kun meget lidt om den uoverensstemmelse, der bestod mellem den note, hvormed fredstraktaten var blevet tilstillet Tyskland,

18. *Slesvig delt*, s. 253.

19. S. 64.

og selve traktatteksten, i noten forudsattes 3. zone rømmet, i traktatteksten ikke, og det kunne næppe skade at få 3. zone rømmet, hvis det var muligt. H. P. Hanssen søgte som nævnt at afsvække resolutionens betydning ved at kræve, at den skulle være fortrolig, og han kan have været beroliget ved, at den ikke var stilet til den danske regering. Men som en erfaren politiker måtte H. P. Hanssen vide, at ingen af disse to forhold havde større vægt. Resolutionen skabte ham da også meget store vanskeligheder. Der bestod ikke nogen mulighed for at rejse rømningskravet med effekt. Udenrigsminister Scavenius kom hurtigt til den erkendelse, at han ikke ville rejse spørgsmålet om rømning af 3. zone. Ændringer lod sig ikke gennemføre, efter at tyskerne havde underskrevet fredstraktaten den 28. juni.

Versaillestraktaten indeholdt mange hårde bestemmelser, og den betød en enorm byrde for Tyskland; men den gav samtidig landet en del af dets politiske handlefrihed tilbage, ikke mindst i de områder, hvor der skulle være folkeafstemninger. Der sporede i den følgende tid en stærk forøget tysk aktivitet i Sønderjylland; men i Danmark blev i de næste måneder de politiske kræfter stærkt engageret af en hed debat om rømningen af 3. zone og ansvaret for, at bestemmelsen om rømningen var faldet bort i traktaten. Det konservative folkeparti gav bolden op, men Venstre spillede snart ivrigt med. Emnet var uden praktisk betydning, men velegnet til at forene Dannevirke- og Flensborgretningen uden for rigsdagen med oppositionspartierne på rigsdagen i en kamp mod regeringen Zahle, og ved Vælgerforeningens resolution var H. P. Hanssen bragt i en taktisk vanskelig situation, som hans modstandere udnyttede til sidste dråbe.

3. Rømning af 3. zone som politisk problem i Danmark

Medens man i Paris trods divergerende meddelelser i de første dage efter 16. juni forstod, at 3. zone definitivt var slettet i fredsforslaget, og medens regeringspartierne i Danmark med begejstring modtog de første, skønt ufuldstændige efterretninger om, at deres ønske var imødekommet, klamrede Dannevirkebevægelsens tilhængere sig i de første dage til hvert halmstrå, og først da fredstraktatens ordlyd den 23. juni 1919 blev offentliggjort i de danske blade, faldt deres sidste tvivl. Dannevirkemændene var stærkest repræsenteret blandt De konservative. De så sig straks om efter både syndebugke og allierede. Regeringens triumf måtte naturligt nok irritere oppositionen, og Det konservative folkeparti så her en chance

for at benytte en sag, der kunne ophidse gemytterne til et angreb på regeringen. Partiets holdning havde i maj i den forstand været passiv, at det ikke ville protestere imod afstemning i 3. zone, men reelt betød denne passivitet en accept af 3. zone, nu kunne partiet – risikofrit – rette angreb mod regeringen. Til et møde, der den 21. juni skulle afholdes i rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg, udbad man sig en oversigt

over de forhandlinger, der gennem vor gesandt i Paris er ført angående 3. zone, herunder en meddelelse om, hvilke instruktioner gesandten med hensyn til denne sag har modtaget fra regeringen.

Erik Scavenius besvarede spørgsmålet og lod stille de forskellige dokumenter til udvalgsmedlemmernes rådighed, og der var i dem ikke angrebepunkter. Erik Scavenius nævnte i sin gennemgang, at gesandten havde følt sig noget svagt understøttet hjemmefra. »Men det kunne forsvares«, sagde han, »hovedsagen måtte være det danske folks holdning. Det var bedre at tale ud af vinduet end gennem noter i denne sag«²⁰. Man måtte opfatte forholdet sådan, at Erik Scavenius ønskede den svage rigsdagsresolution af 12. maj suppleret med de taler, som ministre og regeringsvenlige politikere sidst i maj havde holdt om 3. zone.

På det næste møde i det politiske forhandlingsudvalg den 28. juni, da man havde læst de meddelte aktstykker, blev skytset rettet mod H. A. Bernhoft. De konservative spurgte:

Med hvilken hjemmel har den danske gesandt udtalt, at Danmark ville nægte at modtage 3. zone, selv om denne stemte dansk?

Da gesandten rent faktisk ikke havde udtalt sig som refereret, havde Erik Scavenius relativt let ved at forsvare sin gesandts handlemåde.

På dette møde den 28. juni, den dag Versaillestraktaten blev undertegnet, fik De konservative imidlertid fat i en ende, der kunne spindes meget langt ud. Det var problemet om *rømningen* af 3. zone. Man var nu blevet klar over, at der bestod en uoverensstemmelse mellem den note, hvormed traktatforslaget var sendt til den tyske delegation og så selve forslaget, og der lå heri en chance for at få rejst rømningsproblemet igen. De konservative foreslog, at udvalget skulle rette en opfordring til ministeriet om at virke for, at de oprindelige evakueringsbestemmelser for 3. zone kunne blive bragt til udførelse.

Spørgsmålet om rømning af afstemningszonerne skal her kort resumeres.

20. *Hdb.* II, s. 229.

Det begyndte med, at H. A. Bernhoft og H. V. Clausen i en note den 6. februar 1919 anmodede de allierede magter om militær rømning af garnisonerne i Haderslev, Åbenrå, Sønderborg, Tønder og Flensborg; det kunne ske, mente de, i forbindelse med, at våbenstilstanden skulle fornyes. Denne note var udgangspunktet for, at der i talrige følgende sammenhænge anføres den formulering, der også anvendtes i de allieredes svarnote til den tyske fredslegation af 16. juni 1919:

Efter den danske regerings anmodning er der blevet truffet forholdsregler til at lade landområdet indtil Ejderen-Slien rømme af tyske tropper ...

Denne rømningslinie havde den danske regering sådan set aldrig anmodet om, ja for at undgå den, havde Bernhoft den 2. marts foreslået en alternativ linie Kappel-Isted-Arlå, dvs. nord om Slesvig og Husum, men forslaget var uden effekt²¹.

Rømningsproblematikken spillede en vis rolle i forhandlingerne mellem den danske delegation til fredskonferencen og den belgisk-slesvigske kommission. Spørgsmålet om rømningsområde kom fra kommissionen; de danske delegerede svarede, at de kunne tænke sig rømmet en bræmme på ca. 10–15 km syd for 2. zone for at undgå rivninger. Adspurgt om Slesvig by burde rømmes, frarådede delegationen en rømning, men det blev tilkendegivet den belgisk-slesvigske kommission, at man ikke tillagde sagen større betydning. Den 9. marts telegraferede Bernhoft hjem, at evakueringslinien ville gå syd om Slesvig, formentlig Kappel-Tønning²². Det var således ret misvisende, når det i svaret til de tyske delegerede den 16. juni blev sagt, at der efter den danske regerings anmodning var truffet forholdsregler til, at tyskerne skulle rømme landet indtil Ejderen-Slien; men den danske regering havde ikke protesteret, og nu fandt den det ikke opportunt at gå nærmere ind på, hvordan tingene faktisk forholdt sig. Da rømningsproblemet den 28. juni blev rejst af De konservative i rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg, blev det H. P. Hanssens opgave at besvare spørgsmålet. Han mente, som det var almindelig antaget, at bestemmelsen om en evakuering af 3. zone utvivlsomt var gledet ud ved en uagtsomhed. I anden sammenhæng vil der blive gjort rede for, at uagtsomheden bestod i, at André Tardieu som formand for redaktionskomiteen havde forsømt at få bragt oversendelsesnoten i overensstemmelse med traktatforslaget; der har ikke været tænkt på at opretholde en rømningszone, når afstemningen i 3. zone faldt bort. Dette forblev uoplyst, så længe det politiske spørgsmål var

21. Fontenay, s. 216.

22. Fontenay, s. 205.

brændende. Hele diskussionen blev på en måde ført ud fra forkerte præmisser, men de præmisser, man benyttede, var afgørende for argumentationen; selve modsætningsforholdet var i sommeren 1919 lokalt dansk, og argumentationen ændrede ikke meget ved de agerendes til grund liggende opfattelse.

Kravet om rømning af 3. zone var et middel til at nå et videregående mål. I. S. Vanggaard har givet den nærmere begrundelse herfor, idet han forklarede sit standpunkt således:

Med hensyn til at give større afstemningsfrihed i 2. zone, har jeg aldrig tillagt rømningen af 3. zone videre betydning. Afstemningsfriheden i 2. zone måtte være praktisk talt lige stor eller lige lidet stor, enten tyske tropper og administration var fjernet fra 3. zone eller ikke, når blot ententen havde magtmidler nok i selve 2. zone til, at tyskerne skulle vide at holde deres fingre derfra, så længe begivenhederne stod på; og dette havde ententen

Men rømningen af 3. zone havde en anden betydning, hvis den blev til virkelighed. Blev den besat af ententens politi og militær, var der en mulighed for meningstilkendegivelse i dansk retning for 3. zone; der var da mulighed for en videre opblussen af den dansk-slesvigske følelse i håbet om, at 3. zone på en eller anden måde kunne vinde sin ret tilbage, og at et sådant håb også i 2. zone ville have udsigt til at forbedre stemningen der og give en bedre afstemning for Danmark. Var afstemningen blevet til virkelighed, ville vi have gjort et stort arbejde i 3. zone med at skaffe underskrifter for en adresse til fordel for Danmark, om muligt et så betydeligt antal underskrifter, at det kunne få karakter af en afstemning. Derfor satte vi nu alle vore kræfter ind på rømningsspørgsmålet (R.A. I.S. Vanggaards optegnelser s. 240).

Da H. P. Hanssen den 28. juni redegjorde for sagen, mente han, at en ændring af selve bestemmelsen i traktaten ikke var mulig, men han antydede en udvej ved at henvise til fredstraktatens bestemmelse om, at overpræsidenten og regeringspræsidenten [der havde embedssæde i Slesvig by] skulle træde tilbage, hvorefter man kunne slutte, at den internationale kommission kunne få et vist indseende med landet dernede i 3. zone, og han mente yderligere at kunne bringe trøst ved at henvise til, at 3. zones bortfald betød, at et betydeligt antal tyske vælgere, som var født i 3. zone, ville miste deres valgret i de to andre zoner.

Det var imidlertid ikke trøst, De konservative havde brug for, men et angrebepunkt mod regeringen. Neergaard havde endnu ikke erkendt den mulighed, der lå i kravet til den danske regering om at sørge for en rømning af 3. zone; han fremhævede på mødet den 28. juni, at man, hvad selve afstemningsfriheden angik, kunne henvende sig henholdsvis til den internationale kommission og til de allierede magter; men De konservative var principielt utilfredse med de givne svar. De ønskede nu at markere sig stærkere i det sønderjyske spørgsmål. Det første led var,

da de benyttede udnævnelsen af H. P. Hanssen til minister som påskud til at sprænge det politiske forhandlingsudvalg. Mødet den 28. juni blev det sidste i udvalget. Som tidligere nævnt var der kun tale om en demonstration, for det politiske tyngdepunkt var forskudt til det nye udvalg: Rigsdagspartiernes sønderjyske udvalg. Rømningsdebatten, som De konservative ønskede den, fik imidlertid et udmærket udgangspunkt i den resolution, Vælgerforeningens tilsynsråd vedtog ved mødet den 4. juli.

Det hed heri som nævnt:

Vælgerforeningen er taknemlig for de henvendelser, der af danske rigsdagsmænd er rettede til udenrigsministeren om at virke for, at rømningen af 3. zone genoptages. Når afstemningsforholdene i 2. zone fuldt ud skal betrygges, er det en bydende nødvendighed, at rømningen ikke standser få kilometer sønden for Flensborg.

Dermed var slagordet givet til en kampagne, der varede i adskillige måneder. På mødet i Åbenrå var H. P. Hanssen stadig af den opfattelse, at man kunne benytte traktatbestemmelsen om, at overpræsident og regeringspræsident skulle forsvinde fra Slesvig by. »Det vil der blive bygget på«, sagde han og tilføjede: »måske er det bedst, at resolutionen ikke offentliggøres«. I referatet stod der som nævnt yderligere, at redaktør Christiansen skulle afgive den til den internationale kommission²³. Men den internationale kommission, der i afstemningstiden skulle forvalte 1. og 2. zone, var ikke oprettet endnu; resolutionen fik derved en mærkelig gang.

Den 10. juli holdt Rigsdagspartiernes sønderjyske forhandlingsudvalg sit første arbejds møde under ledelse af den konservative Alexander Foss. På mødet oplyste den konservative repræsentant Emil Harboe, at han underhånden havde fået at vide, at der på det sidste vælgerforeningsmøde var blevet truffet en enstemmig beslutning, som skulle være tilstillet minister Hanssen, om at kræve gennemført evakuering af 3. zone for at sikre afstemningsfriheden i 2. zone, og han ville gerne høre, om man har fået meddelelse om noget sådant, og hvad ministeren vil gøre. H. P. Hanssen bekræftede, at en resolution var vedtaget; han karakteriserede den som en henstilling til den internationale kommission, om det ikke var muligt at genoptage rømningen:

Jeg har modtaget den i går, og jeg skal sørge for, at udvalgets medlemmer får dens ordlyd. Den er rettet til den internationale kommission og sendt til mig med anmodning om at overgive den til kommissionen, så snart den er konstitueret sammen med det før nævnte materiale vedrørende embedsbesættelserne²⁴.

23. Niels Hanssens referat, LA, Åbenrå.

24. *Hdb.* II, s. 252 f.

Ved nærmere eftertanke fandt H. P. Hanssen dog ud af, at det ikke var hensigtsmæssigt, at han afleverede resolutionen til den internationale kommission, når denne var blevet konstitueret. Den 12. juli kom resolutionen på ny til drøftelse i Vælgerforeningens tilsynsråd; her sagde H. P. Hanssen ifølge referatet intet om, at den internationale kommission endnu ikke var trådt i funktion, men nævnte blot at den ville blive overlæst med arbejde, og han anbefalede, at resolutionen blev indsendt til det franske gesandtskab, og dette blev vedtaget²⁵. H. P. Hanssen fik en skrivelse med denne anmodning. Da han den 23. juli refererede sagen i Det sønderjyske udvalg, anførte han, at han som dansk minister ikke kunne træde i direkte forbindelse med den franske gesandt i denne sag; man må formode, at han har rådført sig med udenrigsminister Erik Scavenius derom, der nu så, hvilke politiske risikomomenter sagen indebar. Den danske regering anså ikke en rømning for en realistisk mulighed; H. P. Hanssen ønskede derfor ikke at befatte sig med resolutionen og opfordrede et medlem af Vælgerforeningens tilsynsråd, redaktør Nicolaj Svendsen, til at aflevere den hos den franske gesandt, og det gjorde Svendsen den 17. juli. Den politiske udvikling accelererede i disse dage. Den 19. juli telegraferede Bernhoft fra Paris:

Alle bestræbelser for evakuering af 3. zone forgæves, da den ikke findes i traktaten, ligeledes anses fjernelse af overpræsidenten for ugørligt; derimod vil konferencen tilkendegive Tyskland at afholde sig fra politiske anholdelser i nævnte zone.

Den 21. juli offentliggjorde Scavenius indholdet af dette telegram²⁶; men Det konservative parti var nu indstillet på at gøre det slesvigske spørgsmål til angrebepunkt mod regeringen, og hvad specielt rømningen angik, kunne det nu regne med støtte fra Venstre; Neergaard gik nu klart imod regeringen. Den 16. juli besluttede Det konservative folkeparti at kræve den diplomatiske korrespondance mellem udenrigsministeren og den danske gesandt i Paris offentliggjort, og at der skulle rettes en officiel henstilling til fredskonferencen i Paris for at sikre afstemningens frihed i 2. zone. Denne opfordring blev basis for en debat i folketinget den 31. juli, men forinden var der den 23. juli en drøftelse i Det sønderjyske udvalg, som blev en slags generalprøve på debatten i folketinget. Kanonerne var nu kørt i stilling.

På dette møde forelagde H. P. Hanssen til information den resolution af 4. juli, som Nicolaj Svendsen 17. juli havde afleveret til den franske

25. Niels Hansens referat, LA, Åbenrå.

26. Fontenay, s. 381 ff.

gesandt. Erik Scavenius fremhævede i sin redegørelse Bernhofts indberetninger om, at der intet var at gøre i rømningssagen, og at en henvendelse til de allierede kunne opfattes som en mistillidserklæring til besættelsestroppers evne til at holde ro og orden under afstemningen. Men argumenter var ikke længere det afgørende. For De konservative gav J. Schovelin tonen an med megen følelseskraft:

Vi, som virkelig for ramme alvor ønsker, at afstemningen i 2. zone skal foregå sikkert og frit, vi, som ønsker at imødekomme sønderjydernes bestemt udtalte ønske, vi må, mener jeg, gøre alt, hvad der er muligt, om ikke for andet så for at vise sønderjyderne vort sindelag, for at forsøge, om det dog ikke til syvende og sidst skulle være gørligt at få denne rømning gennemført, som sønderjyderne enstemmigt har betegnet som en bydende nødvendighed, for at afstemningen overhovedet skal blive andet end tysk humbug.

I mødet deltog Bramsnæs, Neergaard, Foss, der alle tre havde været med i delegationen til Paris i marts 1919. Alexander Foss gav nu en ganske fejlagtig skildring af, hvad der var forhandlet under rejsen på ØKs skib »Fiona«. Han påstod, at man på rejsen var blevet enige om,

at vi, når vi kom for kommissionen, skulle fastholde, at grænsen til rømningssonen, altså 3. zone, måtte gå nord om Slesvig. Når dette fik det udtryk – en halv snes kilometer – hang det sammen med, at vi valgte kammerherre Bernhoft til ordfører, og han var lidt vanskeligt stillet, fordi han kun kendte vore forhandlinger gennem et kortfattet referat og resultaterne, så at han, når spørgsmålet blev rettet til ham, måtte vende sig om for at høre, hvad vi egentlig var blevet enige om.

Bramsnæs søgte at forklare, hvordan tingene hang sammen, men Neergaard havde i den givne sammenhæng ingen interesse i at sætte tingene på plads, og forsvarsminister P. Munch var ikke til stede. Schovelins stærkeste argument var dog Vælgerforeningens resolution af 4. juli, og det var for Erik Scavenius svært at komme uden om den, »hvor stor lyst man end har til at lade Den sønderjyske Vælgerforening være vejledende, må der være en grænse, udover hvilken man kommer ud i det, som er ugørligt. Det drejer sig om fredstraktaten«, sagde Scavenius.

Det var tydeligt, at regeringen stod svagt i en sag, hvor den kunne bringes i modsætning til Den nordslesvigske Vælgerforening, over for hvis standpunkter H. P. Hanssen var forpligtet, ikke mindst når det gjaldt en resolution, som han selv havde stemt for.

Neergaard, der hidtil havde stået regeringen ret nær i det sønderjyske spørgsmål, blev nu skudt frem som hovedangriberen. Han sammenfattede sin opfattelse i ordene:

Det, som jeg mener har betydning for at sikre afstemningsfriheden i 2. zone, er, at der ikke alene fra Den sønderjyske vælgerforening og tilsynsråd, men også fra vor regerings side bliver sagt, at her nærer man samme mening, at det vil være i høj grad ønskeligt, om den oprindelige, besluttede rømning af et bælte syd for 2. zone fandt sted, og at man betragter dette forhold som noget væsentligt med hensyn til sikring af afstemningsfriheden i 2. zone og henleder de vedkommendes opmærksomhed på, hvorledes dette misforhold kan redresseres.

H. P. Hanssen deltog ikke i debatten bortset fra, at han gav oplysning om den samtale, Nicolaj Svendsen den 17. juli havde haft med den franske gesandt Conty. Denne havde, forklarede han, opfattet resolutionen som et mistillidsvotum til de allierede, idet man syntes at gå ud fra, at kommissionen ikke kunne sikre den fri afstemningsret i 2. zone. Det var kommissionens opgave, havde han sagt, og der stod tilstrækkelige militære magtmidler til deres rådighed. De muligheder, H. P. Hanssen havde for at deltage i debatten, var hæmmede. Resolutionen af 4. juli var blevet ham en klods om benet.

Under Svendsens samtale med Conty havde denne sagt, at han gerne ville høre en nærmere begrundelse for den utryghed, der gjorde sig gældende i Sønderjylland. Det gav ny basis for at føre resolutionen af 4. juli frem for de allierede, idet udtalelsen gav anledning til, at en delegation bestående af Vælgerforeningens fungerende formand Peter Grau, sekretæren Martin Simonsen og redaktør Ernst Christiansen rejste til København, hvor de den 24. juli aflagde besøg i det franske gesandtskab. Nu erklærede Conty sig rede til at sende resolutionen til Paris. Dog antog han, at den franske regering ikke ville kunne forstå kravet. Da P. Grau berettede herom for Vælgerforeningens tilsynsråd den 28. juli, sagde han som sin opfattelse, at Conty var bitter over, at man nu søgte at bringe det ind igen, som engang var slettet²⁷.

De tre delegerede besøgte også den britiske chargé d'affaires, lord Kilmarnock. Foruden at aflevere resolutionen havde delegationen til ham fortalt, at en tysk lov var forberedt til hurtigt at gå gennem den tyske rigsdag med nye skattebyrder på Slesvig »for at ødelægge området, før det blev overgivet til Danmark«. Flensborg var blevet rigelig forsynet med fødevarer, forklarede de, men 1. zone ikke²⁸. De tre havde også været i det amerikanske gesandtskab.

Efter rejsen til København var de tre repræsentanter imidlertid kommet til den opfattelse, at resolutionen af 4. juli ikke alene burde sendes

27. Niels Hansens referat, LA, Åbenrå.

28. F. O. 608 s. 138, Public Record Office, London.

til de allierede magter, men at den også burde sendes til den danske regering og rigsdag. Helt på egen hånd var de næppe kommet til dette resultat. J. S. Vanggaard har beskrevet situationen på følgende måde:

For at støtte bevægelsen herovre om at få rigsdagen til at rejse krav om 3. zones rømning fik vore nu sikre venner i Vælgerforeningens bestyrelse i Nord-slesvig indvarslet til nyt møde for at vedtage bestemmelse om også at aflevere den tidligere vedtagne og til ententens gesandter overbragte resolution om 3. zones rømning til den danske regering og rigsdag. Men regeringen så faren; en Åbenråsresolution rettet til regering og rigsdag i denne sag ville virke stimulerende på oppositionen på rigsdagen og måske endda få regeringens ringe majoritet til at falde; og da regeringen under ingen omstændigheder ville have 3. zone rømmet, fordi den frygtede en frivillig afstemning til Danmark, måtte Hanssen se at strangulere Vælgerforeningen i Åbenrå²⁹.

Den 28. juli holdt Vælgerforeningens tilsynsråd det af oppositionen ønskede møde, hvor forslaget om at sende resolutionen af 4. juli til regering og rigsdag blev fremsat af Peter Grau, H. P. Hanssen forklarede nu, at fredstraktaten ikke lod sig ændre. I sit svar kunne han bygge på det telegram, som Bernhoft havde sendt den 19. juli, hvoraf det fremgik, at også den smutvej, han selv havde tænkt på, at fjernelsen af overpræsidenten kunne benyttes som argument for kontrol med byen Slesvig, ikke var farbar. Debatten blev på Åbenrå-retningens vegne fortrinsvis ført af Nis Nissen. Han gik hårdt i rette med Dannevirkebevægelsens undergrundsarbejde, og friseren Cornelius Petersen, der var en ivrig tilhænger af en grænse ved Sli-Dannevirke-Ejder, havde leveret ham et godt argument med følgende udtalelse:

Hvis vi får rømningen, skal vi nok selv foretage afstemningen.

Ernst Christiansen mente, at det stadig var muligt ved en henvendelse at opnå noget; det var vanskeligt at anføre betydningen af rømningen af 3. zone i enkeltheder, men den ville være af moralsk virkning, og han bad tilsynsrådet om støtte.

Medens tilsynsrådet ved adskillige lejligheder havde haft en interesse i at optræde enigt udadtil trods divergerende meninger indad, var en sådan interesse ikke til stede den 28. juli. Det var for H. P. Hanssen helt afgørende nu at komme fri af den resolution, hvis betydning han havde undervurderet den 4. juli, men Flensborg-retningen havde en stærk position, fordi tilsynsrådet nu en gang enstemmigt havde vedtaget resolutionen. Der var kun tale om at sende den vedtagne ordlyd til rigsdag og regering, som måtte være de faktorer, der effektivt kunne rejse kravet

29. Vanggaards optegnelser, s. 259, RA.

over for rette vedkommende i Paris. Martin Simonsen havde været af samme opfattelse som P. Grau og Ernst Christiansen, men som god H. P. Hanssen-tilhænger så han nu resolutionen i et andet lys.

Ved afstemningen blev forslaget om til rigsdag og regering af indsende resolutionen af 5. juli forkastet med 28 stemmer mod 21. Det afspejlede styrkeforholdet mellem de to fløje, men således at Åbenrå-retningen var svagere end tidligere. Da de to parter sidst havde stået over for hinanden den 30. maj, havde styrkeforholdet været 34 mod 22. Et stemmeskred til fordel for Flensborg var under udvikling.

Skal man gøre resultatet op, fik H. P. Hanssen den umiddelbare fordel af afgørelsen, at han igen kunne manøvrere frit; hans modstandere havde sådan set haft en større fordel af at undgå styrkeprøven; i så fald havde H. P. Hanssen stadig været bundet af sin afstemning i tilsynsrådet den 4. juli.

I den politiske diskussion havde oppositionen imidlertid fået gode kort på hånden. Det var rigtigt, som H. P. Hanssens blad skrev den 29. juli 1919, »at forslaget, som dets motivering viste, fremtrådte som et led i en målbevidst agitation om at få 3. zone genoptaget i fredstraktaten som afstemningszone, en agitation som er vidtforegrenet i kongeriget, hvor den bl. a. har givet sig udslag i pressen og på møder«; men netop i denne agitation var det godt stof at kunne henvise til, at Vælgerforeningen den 4. juli enstemmigt vedtog en resolution, som et flertal så den 28. juli løb fra.

Modsætningen mellem de to stridende retninger var nu trukket skarpt op, og den fungerende formand P. Grau gjorde den helt klar, da han nedlagde sit formandshverv. Han begrundede det med, at han i et principielt spørgsmål stod med et flertal imod sig. Mødet i Vælgerforeningen var optakten til den store rømningsdebat, som førtes den 30. juli i folketinget. De konservative og Venstre var gået sammen om spørgsmålet:

Hvilke oplysninger kan udenrigsministeren give om, hvad der søges gennemført til sikring af afstemningsfriheden i 2. zone i Sønderjylland, og hvad det danske udenrigsministerium har foretaget til støtte af ønskerne om tysk rømning af 3. zone.

Af taktiske grunde blev Niels Neergaard ordfører; han havde støttet regeringen i maj, nu ville han gerne tage afstand fra den, og han så klart situationens taktiske muligheder. Han begyndte med at erklære sig som Flensborg-mand, idet han udtrykte ønsket om, at byen kom med i den del af Sønderjylland, der skulle gå til Danmark, så man undgik at få den liggende som et stort tysk centrum lige ved Danmarks grænse.

Han mente, at man skulle se rømningsproblemet som en del af spørgsmålet om afstemningsfriheden i 2. zone (Det var her underforstået, at han ikke ønskede 3. zone genoprettet som afstemningszone). Der måtte tillægges Vælgerforeningens resolution af 4. juli stor betydning, mente han:

Denne enstemmigt vedtagne resolution udtrykker altså den samlede sønderjyske vælgerforenings bekymring over, at rømningen af 3. zone faldt bort ved den endelige redaktion af fredstraktaten . . . Resolutionen blev meddelt det sønderjyske udvalg den 23. juli, og det er meddelelser om denne klare, bestemte og afgørende holdning, som samtlige valgte tillidsmænd for Sønderjylland har indtaget, der er kilden til denne forespørgsel.

Neergaard nævnte derefter, at tilsynsrådet den 28. juli havde forkastet et forslag om at oversende den til rigsdag og regering, og fortsatte:

Jeg formoder, at årsagen til, at man med et lille flertal har vedtaget ikke at oversende den til regering og rigsdag, er den, at man har nærret en efter min mening overdreven frygt for derved at blande sig ind i kongerigets indre politik . . ., men dette, at man af opportunitetsgrunde ikke har ønsket at oversende resolutionen til regering og rigsdag, betager den ikke en tøddel af den saglige vægt, som ligger i den. Det står stadig fast, at alle uden hensyn til, hvilken stilling man indtager til grænsespørgsmålet, alle de ansvarlige repræsentanter dernede, anser det for en bydende nødvendighed, at rømningen ikke standses få kilometer sønden for Flensborg . . .

Neergaard mente, at der var tale om en fejl i selve fredstraktaten, og fandt udenrigsministerens redegørelse i det sønderjyske udvalg den 23. juli ganske utilfredsstillende, og andet kunne man selvsagt ikke vente.

Erik Scavenius gav derpå en lang historisk udredning af hele problemet fra først til sidst; det var første gang, offentligheden erfarede, hvad den danske regering konkret havde foretaget sig, og hvad man vidste om forhandlingerne på fredskonferencen. Væsentlige og afgørende faktorer havde været ukendte, men debatten mellem Erik Scavenius og Neergaard er historisk set uinteressant, ikke fordi de hver især byggede på forkerte forudsætninger, men fordi de tolkede det, de vidste, i lyset af den politiske interesse, de hver især varetog. Forespørgernes klare formål var at bringe regeringen Zahle i en vanskelig situation ved at påpege en divergens mellem H. P. Hanssens holdning og regeringens holdning til rømningsspørgsmålet, idet der kunne henvises til, at H. P. Hanssen havde været stemt for en resolution, som ikke svarede til regeringens hensigter. Men takket være mødet i Vælgerforeningens tilsynsråd den 28. juli, som regeringens modstandere havde fået indkaldt for om muligt at vælte H. P. Hanssen, havde han ved tilsynsrådets afstemning

fået sin parlamentariske basis i orden. Vælgerforeningens flertal var kommet på linje med regeringen ved at forkaste forslaget om at sende resolutionen af 4. juli til regering og rigsdag. Medens H. P. Hanssen ved mødet i det sønderjyske udvalg den 23. juli havde været bundet på hænder og fødder, havde han nu den 30. juli fået sin bevægelsesfrihed og kunne i et indlæg forklare og forsvare sine synspunkter. Om motiverne til flertalsafgørelsen i Vælgerforeningen sagde H. P. Hanssen, at frygten for at indblande sig i indre danske forhold måske havde spillet en rolle, men mere betydning tillagde han udtalelsen af de allierede diplomater til Vælgerforeningens udsendinge; diplomaterne havde ment, at der ikke mere var meget at gøre.

Men det afgørende – det tør jeg sige, da jeg har været til stede under forhandlingerne – var, hvad der også fremgik af motiveringen af forslaget, frygten for, at vi her stod over for en gren af en målbevidst agitation, som tilsigtede genoprettelsen af 3. zone som afstemningszone. Dette har for Vælgerforeningens flertal været afgørende med hensyn til det standpunkt, som vi sidst har indtaget . . . Med Vælgerforeningens flertal er det derimod vor pligt at støtte ikke blot alle bestræbelser, som går ud på at sikre den frie og uafhængige afstemning i 2. zone, men også udover det at yde vore landsmænd i Flensborg og Mellemslesvig den støtte, vi er i stand til at yde dem, under den sidste store afgørende kamp.

Bolden var nu givet op til Erik Scavenius, der i H. P. Hanssens ord fandt støtte for den frygt, at rømningskravet skulle være indledningen til en genoptagelse af kampen for igen at få afstemningen udstrakt til 3. zone. Neergaard, derimod, måtte ud fra sin taktiske hensigt søge at reducere betydningen af det, H. P. Hanssen havde sagt; han fandt, at grunden til ikke at sende resolutionen til rigsdag og regering var af indre sønderjysk natur. At forslaget var fremkommet fra mænd, der var tilhængere af afstemningen i 3. zone og lignende, det ville han ikke blande sig i, men han ville fastslå, hvad H. P. Hanssen på ingen måde havde benægtet, at resolutionens indhold, dens hævde af rømningen af 3. zone som en uomgængelig nødvendighed for sikringen af afstemningsfriheden i 2. zone, stod fuldkommen lige så fast nu som nogensinde:

Der er ikke taget et ord tilbage af dette, og det pålægger efter min mening en forpligtelse til, så længe det ikke uigendriveligt kan godtgøres, at det er forgæves, at gøre alt for at føre dette ønske igennem.

I en senere replik til Scavenius udtalte han:

Det er i sandhed en resolution, som det er vanskeligt for ministeren at komme uden om. Men det kan ikke være meningen, at denne resolution skulle

holdes hemmelig. Den er forebragt for de allierede og associerede magter, den skulle være forebragt for den internationale kommission, den er forelagt for os i det sønderjyske udvalg, den er forelagt regeringen, og endelig nu til sidst, efter at man af forskellige grunde ikke har ønsket at afsende den officielt til regering og rigsdag, telegraferes dens indhold herover fra Sønderjylland og offentliggøres, altså fuldstændig uden noget forbehold.

Citaterne viser, hvor stor vægt Neergaard havde lagt på resolutionen for at bore i en modsætning mellem regeringen Zahle og minister H. P. Hanssen, der her kunne konstrueres. Det er skæbnens ironi, at de kræfter, der ville have Vælgerforeningen til at sende resolutionen officielt ud til regering og rigsdag, faktisk reddede H. P. Hanssen ud af en endnu værre knibe.

Neergaard fremsatte et forslag til en motiveret dagsorden:

Idet Folketinget udtaler sin glæde over, at fredsslutningen mellem de allierede og associerede magter og Tyskland åbner Danmark udsigt til en nationalitetsbestemt grænse mod syd,
idet Folketinget erklærer sig enig i Den nordslesvigske Vælgerforenings under 4. juli d. å. enstemmigt udtalte ønske om en rømning af 3. zone, og
idet Folketinget opfordrede udenrigsministeren til på virksomste måde at støtte dette ønske over for de ledende magter,
går Tinget over til dagsordenen.

Dagsordenen blev forkastet med 70 mod 66 stemmer, og en dagsorden, der billigede regeringens politik, blev vedtaget med 70 mod 67 stemmer.

Dermed var rømningsdebatten forbi, men problemet var ikke ude af verden, tværtimod. Det blev basis for indsamling af underskrifter på en adresse med krav om rømning af 3. zone. Den afleveredes til regeringen 26. nov. 1919 med 315.455 underskrifter. En hektisk mødevirk-somhed ledsagede indsamlingen af underskrifter. I Sønderjylland sprængtes Vælgerforeningens tilsynsråd.

Kravet om rømning af 3. zone var blevet en tue, der nær havde væltet det store læs. H. P. Hanssen havde fejlbedømt situationen i dagene op til 4. juli; han havde indtil da anset rømningsproblemet som mindre betydningsfuldt, og ud fra det grundsyn at stå fast på det væsentlige og give efter på de mindre vigtige punkter havde han ment at kunne give en koncession med hensyn til rømningskravet. Han blev derved bragt i en situation, der kunne fremstilles som selvmodsigende, og hans modstandere var ikke sene til at finde og udnytte de svage punkter. De saglige argumenter havde mistet deres vægt; angrebet gjaldt regeringen Zahle, og kampagnen mod H. P. Hanssen var et led i dette angreb.

4. Vælgerforeningen sprænges

Allerede ved mødet i Vælgerforeningens tilsynsråd den 28. juli 1918 mente nogle fra Flensborg-retningen, at tilsynsrådet burde træde tilbage for derved at bane vejen for et nyvalg. Det havde efter den 28. juli været muligt for Flensborg-retningen at betragte kampen om rømningen som udkæmpet, men retningen følte en voksende medbør i folkestemningen. Skulle den yderligere øges, måtte der drastiske midler til. I bladet »Danskeren« skrev redaktør A. Svensson 1. august:

Og nu sidder vi midt i et dødvande, som ingen øjner nogen udvej af ... Ministeriet Zahles mægtige hånd ligger over alt og alle. Det gælder desværre ikke alene i kongeriget Danmark, det gælder også i Sønderjylland. Dette må vi enten sløvt finde os i, eller vi må vriste os løs af det radikale nævetag. Nogen mellemvej gives ikke. Der er vel ingen, der for alvor tror, at de allierede føler sig opmuntrede til at rage kastanierne ud af ilden for et Vælgerforenings-mindretal, der ikke selv tør sætte noget ind på sin sag. Vi har firet længe nok for ikke at skabe unødigt splittelse ind under genforeningen. Stundom har vi vundet ved det, og stundom har vi tabt. Herefter kan der efter vor overbevisning kun tabes. Lad mindretallet kræve nye valg til tilsynsrådet. Det vil skabe rene linjer og frisk luft her i landet.

Dette forslag må være bygget på en fast forvisning om, at et nyvalg til Vælgerforeningens tilsynsråd ville give flertal for Flensborg-retningen; ellers kunne man ikke »vriste sig løs fra det radikale nævetag«, som det hed, og det at vriste sig løs måtte i praksis betyde, at det derpå nyvalgte tilsynsråd ville give H. P. Hanssen et mistillidsvotum. Det var også en konsekvens, at kravet om rømning af 3. zone måtte opretholdes uanset, hvordan chancerne for dets gennemførelse blev bedømt. Artiklen var især rettet indadtil mod Flensborg-retningen, den var en opfordring til at føre en mere demonstrativ politik. Det skal dog straks siges, at den linje, der her blev slået ind på, og det nyvalg, der faktisk fandt sted, ikke førte til det ønskede mål; nok blev H. P. Hanssens position rokket, men hans parlamentariske basis holdt gennem de følgende måneders kampe, og det er denne strid for og imod H. P. Hanssen, der især forbitrede sindene hos tilhængerne af de to retninger i sønderjysk politik.

Den 2. august 1919 enedes Ernst Christiansen og A. Svensson om at indbyde meningsfællerne til møde i Borgerforeningen i Flensborg den 6. august. Steningen var på dette møde ret delt, men til sidst var de fleste dog for krav om nyvalg, og der blev indkaldt til tilsynsrådsmøde den 16. august³⁰.

30. Ernst Christiansens dagbog, LA, Åbenrå.

En årsag til de delte meninger blandt Flensborg-mændene lå deri, at ikke alle tilsynsrådsmedlemmer følte sig sikre i sadlen i deres valgkredse. Det var repræsentanterne for Flensborg og Tønder amter, der førte an, de kunne regne med genvalg, medens Flensborg-retningens folk fra andre egne var mere tøvende. Dette fremgår af et brev fra P. Grau til Ernst Christiansen 10. aug. 1919; det fremgår også af brevet, at P. Grau var betænkelig ved en obstruktionspolitik. Hvis tilsynsrådet ikke blev opløst, ville mindretallet afskære sig fra enhver indflydelse. P. Grau nævnte også, at der endnu var mange, som var betænkelige ved 3. zone, og at man derfor ikke kunne »tage den med som lokkemiddel. Det kan vi først, når røsterne dernede fra lyder højere«³¹.

Situationen umiddelbart før mødet kan illustreres med et uddrag af en leder, som redaktør A. Lebeck skrev i »Modersmålet« 11. august og af en leder, som Ernst Christiansen skrev i Flensborg Avis 13. august. Lebeck nærer betænkelighed ved opløsning og nyvalg,

fordi det er uundgåeligt, at et opløsningsvalg bliver et kampvalg i højere grad end tidligere valg til tilsynsrådet. Følgelig vil forhåndenværende modsætninger blive uddybede og det på et tidspunkt, da signalet nårsom helst kan blive givet til den store afstemning, der absolut kræver samling og samvirken, hvis den skal give det udfald, som med rette kan ventes af den . . .

Ernst Christiansen skrev:

Virkelig betænkelig blev stillingen først, da Vælgerforeningens ledende mand lod sig optage i den kongerigske partiregering, og da denne gav sig til at manøvrere Vælgerforeningens flertal bort fra gennemførelsen af en een gang tagen beslutning, som den skæbne viser, kravet om rømning af 3. zone har fået. Når sligt sker og fortsættes upåtalet, bliver Vælgerforeningen ikke et selvstændigt udtryk for den sønderjyske befolknings vilje, men et redskab i den radikale partiregerings hånd i stedet for en sagkyndig rådgiver, hvis mening den må lytte til.

Artiklen sluttede:

Ingen tyskerkurs! 2. zone med til Danmark og fuld støtte til de danske forposter, for at det kan nås. For at 2. zone kan få fuld frihed, er det bydende nødvendigt, at rømningen ikke standser fem kilometer sønden for Flensborg.

I de samme dage bragte Politiken udtalelser af de allieredes gesandter. Den nytiltrådte franske gesandt P. Claudel sagde den 8. august: »Sagen er afgjort«, og Sir Charles Marling udtalte den 15. august:

En rømning af 3. zone nævnes ikke i fredstraktaten, og en forandring af denne må anses for udelukket. Hvad der er skrevet står fast, jeg ser absolut ikke nogen mulighed for, at noget bliver rettet.

31. Ernst Christiansens arkiv, LA, Åbenrå.

Men sådanne udsagn fik ingen effekt, ja, Ribe Stiftstidende kommenterede endda Marlings udtalelse på følgende måde:

Man vil altid lytte til, hvad en så udmærket repræsentant for den britiske nation som Sir Charles Marling udtaler; det er kun beklageligt, at udtalelsen fremkommer i Politiken, over for hvis loyale gengivelser man på forhånd er tilbøjelig til at stille sig yderst tvivlsom.

Rømningskravet var stadig velegnet til at skabe stemning mod regeringen ved påstand om, at den havde forsømt at varetage danske interesser, og det virkede også som kit mellem Dannevirke og Flensborg-folkene.

På dagsordenen til mødet i tilsynsrådet den 16. august var første punkt valg af ny formand, som andet punkt var optaget forslag til nyvalg af tilsynsrådet. Det var meget nærliggende for oppositionen at ønske en omvendt rækkefølge af dagsordenspunkterne, selv om P. Grau personligt ikke lagde vægt derpå. Et forslag herom blev fremsat af Ernst Christiansen, men afvist af flertallet. Flertallet foreslog som formand grev O. D. Schack, der havde nedlagt sit mandat i tilsynsrådet den 4. juli, og som ikke var blevet genvalgt ved suppleringsvalget. Mindretallet opstillede P. Grau. Grev Schack blev valgt med 34 stemmer mod 22. Som formand for Vælgerforeningen fik O. D. Schack en meget fremskudt plads, og det vil være rimeligt på dette sted at præsentere ham lidt nærmere. Lensgreverne Schack-Schackenberg i Møgeltønder sogn repræsenterede gamle danske traditioner. Slægten Schack havde overtaget Møgeltønderhus i 1661. Det hørte til kongeriget Danmark, ikke hertugdømmet Slesvig, og Schackenberg var et dansk lensgrevskab, men greven var også i kraft af andre godsbesiddelser medlem af det slesvig-holstenske ridderskab. Grev O. D. Schacks udpræget danske holdning havde han fra sin mor, der var født komtesse Lerche fra Lerchenborg. O. D. Schack blev student fra latinskolen i Lübeck (den var ikke preussisk). Efter et par års ophold i München overtog han ved faderens død 1905 grevskabet. Det vakte en ikke ringe opmærksomhed, da han begyndte at engagere sig i det danske nationale og kulturelle arbejde i Nordslesvig. I 1914 blev han valgt ind i Vælgerforeningens tilsynsråd. Ved krigens udbrud i 1914 blev han arresteret af de tyske myndigheder, mistænkt for spionage, men efter nogle måneder sat på fri fod. Ud fra den holdning, O. D. Schack indtog på tilsynsrådets første møder fra november 1918 og fremefter, ville man vente at finde ham som en udpræget tilhænger af H. P. Hanssen, men som han skriver i sine erindringer:

De to partier gik mere og mere fra hinanden, og da jeg helst ville stå med

eet ben i hver lejr, måtte det øjeblik jo komme, da jeg ikke kunne skræve videre og måtte dumpe ned mellem de to lejre³².

På mødet den 4. juli 1919 havde grev Schack udkastet den idé, der fremførtes af Nis Nissen, om slet ikke at vedtage nogen resolution i anledning af, at H. P. Hanssen var blevet minister. Tanken blev afvist af Flensborg-folkene. Da der således blev to resolutioner at stemme om, erklærede O. D. Schack, at hans vælgere nok ville mene, at han burde stemme for Flensborg-standpunktet; det kunne han imidlertid ikke, han følte sig derved bragt i et modsætningsforhold til sine vælgere og så kun den udvej at nedlægge sit mandat. Der blev derefter foranstaltet nyvalg i hans kreds (Bylderup), hvor en Flensborg-tilhænger P. Gad blev valgt i hans sted. Det kom derfor meget overraskende både for ham og for offentligheden, at han den 16. august blev valgt til formand. Fra flertallets side var valget tænkt som en udstrakt hånd til mindretallet, og O. D. Schack så det da også som sin fornemste opgave at skabe samling mellem de to fløje. Nu var det en fordel, at han havde et ben i hver lejr. Blandt Dannevirke-mændene vakte valget til at begynde med lidt forvirring. Ribe Stiftstidende kommenterede:

Valget blev ganske vist foretaget før opgøret med mindretallet. Men efter at mindretallet har erklæret ikke mere at ville deltage i tilsynsrådets møder, er Den nordslesvigske Vælgerforening i virkeligheden sprængt. Der er nu kun en enkelt flertalsfraktion, og det ville ikke svare til grev Schacks hidtilværende holdning, om han nu modtog dette valg og dermed trådte i spidsen for den ene gruppe i Vælgerforeningen. Der turde derfor være anledning til at antage, at grev Schack næppe vil modtage formandsvalget . . . Mon ejeren af den skønne, hvide borg ved Møgeltønder er tjent med at blive draget ind i den politiske strid som leder af Vælgerforeningens flertalspolitik?

Dette håb, om at grev Schack ville sige nej, blev beskæmmet; spaltningen i Vælgerforeningen blev ikke så dyb, som Dannevirkekredsen i Danmark havde håbet, grev Schack gik straks igang med at søge kontakt til mindretallet, og han opnåede i realiteten begge parters accept på et samlende arbejde.

Formandsvalget viste klart styrkeforholdet mellem flertal og mindretal, men det var mindretallets ønske, at flertallet skulle gå med til sammen med mindretallet i sluttet trop at nedlægge mandaterne, for at der kunne udskrives nyvalg; det var et stort krav at stille til flertallet. En beslutning om nyvalg i utide kunne efter Vælgerforeningens love kun vedtages af generalforsamlingen, hvor ethvert medlem havde adgang. Vælgerforeningen havde på dette tidspunkt sandsynligvis ca. 30.000

32. *Grænsesind*, d. 131.

medlemmer (i november 1919 var antallet over 40.000). En generalforsamlingsbeslutning ville derfor få tilfældighedens karakter.

Mindretallets ordfører var Kloppenborg-Skrumsager, der mente, at man burde lodde folkestemningen ved et nyvalg. H. P. Hanssen markerede, hvorledes situationen havde forandret sig fra 4. til 28. juli, han henviste til de allierede gesandters udtalelser og fortsatte med at sige, at spørgsmålet nu ikke så meget var rømning eller ikke rømning som hans egen stilling i det sønderjyske ministerium.

Diskussionen fik en drejning, da Svensson spurgte, om regeringen ville nedlægge det sønderjyske ministerium, hvis H. P. Hanssen fik et mistillidsvotum i Vælgerforeningen og som følge deraf nedlagde sit mandat. H. P. Hanssen lod forstå, at konsekvensen vel måtte være, at det sønderjyske ministerium så blev nedlagt, og han spurgte, om oppositionen, hvis den fik et flertal, mente at have en mand til posten. Til H. P. Hanssens store overraskelse svarede P. Grau hertil ja, og nærmere forklarede han, at når man var imod H. P. Hanssens udnævnelse til minister, var det, fordi den ikke var sket efter samråd med alle partier. H. P. Hanssen svarede hertil, at han havde opfattet oppositionen således, at de ikke ville gå ind i den nuværende regering.

De 22 medlemmer af mindretallet afgav følgende erklæring:

Da vi ikke tror, at Vælgerforeningens tilsynsråd i sin nuværende sammensætning svarer til befolkningens mening på afgørende punkter, har vi foreslået nyvalg.

Disse kan gennemføres på den måde, at alle tilsynsrådsmedlemmer frivilligt nedlægger deres mandater. Flertallet har ikke villet gå med dertil. Da vi derved er afskåret fra muligheden for at få befolkningens mening frem, kan vi ikke mere være med til at bære ansvaret for de afgørelser, som tilsynsrådet i sin nuværende sammensætning træffer. Vi ser os derfor ikke mere i stand til at deltage i tilsynsrådets møder.

Det betød sprængning af tilsynsrådet, men ikke alle broer blev brudt af. Da H. P. Hanssen spurgte, om de udtrådte ville deltage i udvalgmøderne, svarede først A. Svensson: »Det spørgsmål vil blive forhandlet en af de nærmeste dage«, men P. Grau gav uden videre tilsagn derom. »Flere ikke-medlemmer er medlemmer af udvalg, og udvalgene kan derfor godt fortsætte deres arbejde,« sagde han.

Da mindretallet derefter havde forladt salen, vedtog flertallet en udtalelse:

Når vi ikke har kunnet tiltræde mindretallets opfordring til frivillig at nedlægge vore mandater, er det,

1. fordi vi føler os overbevist om, at vi har flertallet af vore vælgere i vore valgkredse bag os og

2. fordi vi ikke har villet overtage ansvaret for en valgkamp mellem danske umiddelbart foran afgørelsen. Vi føler os forpligtede til at blive på vor post og erklærer, at vi under det fortsatte arbejde vil tage vidtgående hensyn til mindretallets ønsker, når de bliver os meddelt. I øvrigt er vi til enhver tid rede til et nyt samarbejde.

H. P. Hanssen erklærede, at han gerne ville komme til mindretallets møder og aflægge beretning og give oplysninger³³. Dette tilbud reflekterede mindretallet dog ikke på.

Grev Schack fik telefonisk meddelelse om valget, og da det skriftligt var bekræftet, satte han sig den 19. august i forbindelse med Peter Grau, der lykønskede til valget og sagde, at han trøstigt kunne tage imod det. P. Grau ville gå med til al sagligt arbejde, og på den baggrund modtog O. D. Schack hvervet. Den 24. august skrev Vælgerforeningens sekretær, Martin Simonsen, til O. D. Schack:

Med den nære afstemning for øje må man vel nu kunne forudsætte, at grænsestriden må høre op, at vi samlet kan sætte al kraft ind på et godt valgresultat for begge zoners vedkommende. Endnu har jeg ikke hørt noget fra mindretallets møde i Flensborg, deraf vil for en del vort nærmeste samarbejde være afhængigt³⁴.

Det nævnte møde i mindretallet fandt sted den 22. august. I mødet deltog også Mellemslesvigsk udvalg. Der valgtes en bestyrelse bestående af P. Grau, Kloppenborg-Skrumsager og E. Christiansen. Man vedtog at opretholde rømningskravet som en bydende nødvendighed, »opgivelsen af rømningen af 3. zone har i den grad givet den tyske agitation vind i sejlene, at den har løftet hovedet stærkt i 1. zone, hvor den tillige udnytter den dybtgående uro, som valutaspørgsmålet har fremkaldt i alle befolkningskredse«, hed det i en udtalelse.

Man anmodede i et brev til statsminister Zahle den danske regering og rigsdag om at understøtte kravet om rømning af 3. zone, »fordi denne efter vor overbevisning er afgjort nødvendig til at sikre fuld afstemningsfrihed i 2. zone, hvis danske befolkning trænger til virksom støtte« . . . »Til trods for de offentliggjorte udtalelser fra medlemmer af den internationale kommission, som kun vedrører deres egen magtfuldkommenhed, anser vi det ikke for umuligt, men for meget sandsynligt, at kravet kan gennemføres, når det støttes af Danmarks regering og rigsdag«.

Til Sønderjysk udvalg sendte man en meddelelse om, at de 23 var udtrådt af Vælgerforeningens tilsynsråd, og at de sammen med Mellem-

33. Tilsynsrådsprotokol, LA, Åbenrå.

34. *Grænsesind*, s. 138.

slesvigsk udvalg selvstændigt ville fremføre deres ønsker, indtil der var foretaget nyvalg til Vælgerforeningens tilsynsråd.

Endelig meddelte man H. P. Hanssen, at de 23 ikke ville være repræsenteret i aktionsudvalget; men derimod ville de meningsfæller, der havde sæde i alle andre udvalg, ikke principielt nægte at fortsætte deres arbejde, forudsat at udvalgsbeslutningerne blev forelagt de 23 til drøftelse³⁵. Ifølge Ernst Christiansens dagbog drøftede man også en henvendelse til præsident Wilson, men den synes ikke at være fremsendt.

I de følgende dage var Ernst Christiansen med skibet *Ægir*, der transporterede ferie børn fra Flensborg til forskellige danske byer. Det varede derfor nogle dage, inden grev Schack kunne få kontakt med ham. Den 8. september havde grev Schack og Ernst Christiansen så en samtale, hvor grev Schack ventilerede muligheden for et kompromis, således at flertallet gik med til nyvalg, medens mindretallet til gengæld skulle erklære, at hvis de fik flertallet, skulle det ikke betyde, at H. P. Hanssen behøvede at træde tilbage³⁶. Men i dagene 10.–13. september var Ernst Christiansen i København, og samværet med Vanggaard, Collin, rektor H. P. Hansen og overretssagfører O. Th. Krarup var ikke befordrende for samlingsbestræbelser i Sønderjylland. Den 15. september 1919 redegjorde grev Schack for sine bestræbelser på et møde, hvori kun flertalsrepræsentanterne deltog. Han havde argumenteret over for mindretallets repræsentanter ved at henvise til, at et godt afstemningsresultat var i alles interesse:

Et godt resultat i 1. zone var for så vidt også af stor betydning, som tyskerne muligvis kunne finde på at kræve, at der ved grænselægningen i 2. zone skulle tages hensyn til betydelige tyske minoriteter i 1. zone.

Et godt afstemningsresultat var kun sikret, når danskerne enigt benyttede den numeriske overlegenhed, som fandtes inden for det aflukkede afstemningsområde (1. zone) og med fuld enighed gjorde den gældende på alle punkter, men grev Schack havde foreløbig kun fået henholdende svar under sine samtaler med mindretallets repræsentanter. Den 16. september holdt dette møde i Tinglev. Her var stemningen overvejende for krav om valg, og man ville ikke svække dette krav ved samarbejde med flertallet. I dette møde deltog også repræsentanter for Sønderjysk Arbejderforening³⁷. Denne forening var stærkt interesseret i nyvalg, og når flertallet til sidst bøjede sig for kravet herom, var det, fordi arbejder-

35. Grænsevagten 1919–20, s. 135.

36. *Grænseind*, s. 140.

37. Ernst Christiansens dagbog, LA, Åbenrå.

foreningen satte trumf på. Med arbejderforeningen gjorde en ny kreds sig gældende i det politiske spil.

5. Nyvalg til Vælgerforeningens tilsynsråd

Inden for småkårsstanden i Sønderjylland var der gamle, danske traditioner, men de bærende i den nationale selvhævdelse mod tyskerne i tiden siden 1864 havde været gårdmandsstanden. Den beherskede socialt set Vælgerforeningens tilsynsråd. Det tyske Socialdemokrati og fagbevægelse havde længe forsøgt at vinde indpas i Nordslesvig, men kun gjort langsomme fremskridt. Socialdemokrati og fagbevægelse var relativt velvilligt indstillede over for de danske nordslesvigere, men for danskheden som sådan var det farlige allierede, hvad sprog og kultur angik. På den baggrund må man se dannelsen af Dansk arbejderforening for Nordslesvig i november 1911. Foreningen fik i årene før krigen kun ringe betydning, men fra afdelingen i Haderslev udgik i 1918 initiativet til en reorganisering med møllersvend A. Houborg og typograf Chr. Lageri som de drivende kræfter. Foreningen fik navnet »Sønderjysk arbejderforening«, den fik mange medlemmer, og den udgav fra juli 1919 et eget blad »Sønderjyden«. Arbejderbefolkningen følte sig med rette dårligt repræsenteret i Vælgerforeningens tilsynsråd, og da tilsynsrådet blev sprængt på kravet om nyvalg, var det naturligt for arbejderforeningen at støtte dette krav, men uden derved at tage parti for Flensborgretningen. I striden mellem Åbenrå og Flensborg var meningerne delte inden for arbejderforeningen, men flertallet hældede til Åbenrå-retningen.

Den 17. august 1919 offentliggjorde »Sønderjyden« et opråb med overskriften: »Op til valg«. Opråbet viste dobbeltheden i arbejderforeningens bestræbelser. I opråbet blev det kritiseret, atf lere af tilsynsrådsmedlemmerne viste større interesse for Dannevirkelinjen end for det, der tjente den nordslesvigske befolkning bedst. Lejligheden til nyvalg ville arbejderforeningen ikke lade gå ubenyttet hen. Da det var en forudsætning for, at arbejderne kunne gøre sig gældende, at de var medlemmer af Vælgerforeningen, blev alle kraftigt opfordret til på den måde at sikre sig valgret³⁸. Det lykkedes at presse medlemstallet i Sønderjysk arbejderforening op til 10.579 (den 26. nov. 1919)³⁹. Disse medlemmer var tilige medlemmer af Vælgerforeningen. Arbejdere og småkårsfolk sikrede sig derved en større indflydelse, end de nogensinde før havde haft.

38. Grænsevagten, s. 134.

39. Anker Kirkeby og Erik H. Schack: *Sønderjylland som det er*. 1920, S. 338.

På et hovedbestyrelsesmøde i Tinglev den 20. september 1919 vedtog Sønderjysk Arbejderforening at benytte sig af en bestemmelse i Vælgerforeningens love om, at en generalforsamling skulle indkaldes, når 200 medlemmer stillede krav derom. Dermed var flertallet i tilsynsrådet bragt i en tvangssituation. En generalforsamling uden visse forhåndsftaler kunne let ende i kaos. Forskellige muligheder stod dog åbne. I H. P. Hanssens blad, Hejmdal, nævntes den 25. september et forslag til en statutændring, der skulle sikre en bred demokratisk repræsentation. For mindretallet var udsigten til nyvalg det afgørende, og da arbejderforeningen ønskede det samme, var der banet vej for nye forhandlinger, hvor man også kunne drøfte en ny valg måde. Den 26. september mødtes 4 fra flertallet (Nis Nissen, A. Krog, Olaf Fink og Chr. Lageri) med 3 fra mindretallet (P. Grau, Kløppenborg-Skrumsager og Ernst Christiansen) under grev Schacks ledelse, og her blev det aftalt, at der skulle holdes et større møde bestående af hele bestyrelsen og tilsynsrådet suppleret med bestyrelsen for Dansk Arbejderforening. Dette møde fandt sted 6. oktober, og der viste sig en overraskende enighed om principper for visse lovændringer; disse skulle så konfirmeres af en generalforsamling. Denne indkaldtes til 3. november. Her enedes man om, at nyvalget til tilsynsrådet skulle finde sted den 30. november, dog kun hvis fredstraktaten ikke var trådt i kraft forinden. De vigtigste lovændringer bestod deri, at den øverste myndighed skulle flyttes fra en generalforsamling til et delegeretmøde, og at tilsynsrådet skulle vælges ved forholdstalsvalg. (Hidtil var ifølge love fra 1907 valget sket ved flertalsvalg i enkeltmandskredse). De 60 tilsynsrådsmedlemmer fordeltes mellem amterne i forhold til Vælgerforeningens medlemstal; jo flere medlemmer i et område, des større indflydelse. Overalt blev der hvervet medlemmer, ikke mindst i Flensborg, hvor medlemstallet før krigen kun havde været ringe. Da resultatet blev gjort op den 15. november, havde Vælgerforeningen 41.623 medlemmer. De fordelte sig som følger:

			(1907)
Haderslev Østeramt	7.533	11 mandater	(10)
Haderslev Vesteramt	8.035	12 mandater	(10)
Åbenrå Amt	7.637	11 mandater	(8)
Sønderborg Amt	7.854	11 mandater	(12)
Tønder Amt	5.033	7 mandater	(6)
Flensborg Amt	5.531	8 mandater	(4)
		60 mandater	(50)

I Flensborg amt tegnede Flensborg by sig for godt 4.000 medlemmer⁴⁰.

40. Grænsevagten 1919–20 s. 270.

I Sønderjylland begyndte i november 1919 en valgkamp, der blev fulgt op af debatter i det danske folketing. De grundlæggende modsætninger kom til udtryk, men i valgkampen blev imidlertid statsminister Zahles person draget frem, således at spørgsmålet i tilspidset form var et for eller imod Zahle, og mindretallets parole var: den, der støtter H. P. Hanssen, støtter Zahle, og det blev gjort til noget meget fordægtigt at støtte Zahle.

Når Zahle kom til at spille en så stor rolle i valgkampen, skyldtes det reelt, at oppositionen både i Rigsdagen og i Vælgerforeningen håbede på, at man ved at vælte H. P. Hanssen i Sønderjylland kunne rette et afgørende stød mod regeringen; men formelt fik man et angrebepunkt i en tale, som Zahle holdt i Ringsted den 9. november, og når denne tale kunne udnyttes så stærkt i propagandaen i Sønderjylland, hænger det sammen med, at den blev holdt få dage efter, at den tyske rigskansler, socialdemokraten Bauer den 5. og 6. november havde holdt taler henholdsvis i Flensborg og i Tønder. Teoretisk havde Zahle haft mulighed for den 9. november at tage stilling til, hvad Bauer havde sagt den 5. og 6. november, men Zahle har ikke tænkt på Bauer, da han talte i Ringsted. Her sattes kilen ind.

Bauers tale var i øvrigt særdeles moderat, omstændighederne taget i betragtning. Han gik ind for en national løsning af det slesvigske spørgsmål, og det betød for ham, at Flensborg skulle forblive ved Tyskland. Hvad historien angik, var han imidlertid galt afmarcheret. Han hævdede, at Flensborg gennem de sidste århundreder havde været en tysk by, og at Danmark kun havde haft en koloni i byen. Han udtalte det ønske, der for en tysk rigskansler i den givne situation var ret naturligt, at Flensborg altid måtte forblive tysk, og at byen måtte blive en tysk central, der bestandig kunne skænke den tyskhed, der boede på den anden side af grænsen, nyt nationalt liv. I Tønder udtalte Bauer sig imod en-bloc-bestemmelsen for 1. zone og ønskede, at distrikter med tysk flertal i 1. zone skulle blive ved Tyskland; han mente, at man kunne forhandle med den danske regering og den internationale kommission derom. Dertil føjede han ordene:

Danmark har bevaret en mønstergyldig neutralitet under den nuværende regering og har ydet os værdifulde tjenester og aflagt beviser på såvel sin deltagelse for som på sit venskab med Tyskland. Alene af den grund må vi alle have det brændende ønske gennem en forstandig fredelig ordning af det nationale stridsspørgsmål at nå til et venskabeligt forhold. Danmark er ganske vist kun et lille land, men vi har brug for det i den nuværende vanskelige tid og ligeledes i fremtiden; derfor kan vi ud fra dette synspunkt kun levende ønske, at stridsspørgsmålet virkelig bliver løst i broderlighedens og forståel-

sens ånd. Det vil i væsentlig grad afhænge af den danske regering, hvorledes afstemningsresultatet senere vil blive udlagt og til hvilke afgørelser, den internationale kommission skal komme.

Dette referat fandtes den 7. november i »Flensburger Nachrichten«.

Da Zahle forberedte sin tale i Ringsted, har han ikke kendt Bauers tale i Tønder og næppe den i Flensborg, men han har vel nok læst et interview, som Politiken bragte med Bauer den 6. november. Heri udtalte Bauer sig endnu mere positivt om det dansk-tyske forhold:

I det tyske folks store flertal findes der overhovedet ingen modvilje mod afståelsen af det danske Nordslesvig til Danmark,

men

vi tyske finder det uretfærdigt, at den helt tyske by Tønder ligger i 1. zone, der jo i sin helhed vil tilfalde Danmark. Hvis den danske og den tyske regering efter afstemningen her og i andre vanskelige grænsespørgsmål kunne nå til en fælles optræden, er det min overbevisning, at man i praksis vil tage hensyn til de ønsker, hvorom vi kan enes.

Det havde været muligt for Zahle i Ringsted at sige, at der ikke kunne rokkes ved en-bloc-bestemmelsen for 1. zones vedkommende, men da han forberedte talen, var han inde i en helt anden tankegang.

Den 31. oktober var man i det radikale parti begyndt at diskutere de ændringer i grundlov og valglov, som genforeningen ville nødvendiggøre. Ved et partimøde den 6. november blev det spørgsmål fremsat, om det var meningen at holde valg på det slesvigske spørgsmål. P. Munch var imod denne tanke; først når grænsespørgsmålet var afgjort, ville det rette tidspunkt for et valg være inde, mente han. Skulle Flensborg blive tilbudt Danmark uden flertal, kunne der måske blive tale om en folkeafstemning. Indenrigsminister Rode var dog af den opfattelse, at regeringen kunne blive tvunget til at tage et valg på Flensborg.

Den 7. november forelagde Zahle for Rode et udkast til den tale, han skulle holde i Ringsted. Heri havde Zahle medtaget en vending om, at der kunne blive tale om valg på Flensborg-spørgsmålet. P. Munch fik senere talen forelagt og frarådede meget indtrængende at tale om valg, idet »det var umuligt at binde sig på forhånd over for noget, som slet ikke lå for«. Scavenius var enig med Zahle i, at striden om Flensborg kunne tænkes at føre til valg, men fandt det utidigt at binde sig. Dette mente også Brandes, der fremhævede, at det slet ikke var til at beregne stillingen efter afstemningen. Zahle opgav da at sige noget om valgmuligheder. »Vi kom ikke ind på den mulighed, at Zahle kunne benytte lejligheden til at give et svar på Bauers udtalelser; på for-

hånd lå det os fjernt, at man skulle gå ind på en sådan diskussion med tyskerne«. Også H. P. Hanssen så udkastet til talen. I denne hed det bl. a.:

Ministeriet har fastslået sit standpunkt straks, da offentlige forhandlinger herom kunne føres. Vi fastholder det ubetinget, og vi vil til enhver tid tage dets fulde konsekvenser. Vi føler os sikker på at have det store flertal af det danske folk på vor side både norden og sønden å. Men selv om dette ikke er tilfældet, vil vi dog ikke kunne fravige vort standpunkt i en sag af en så overordentlig interesse for vort folks fremtid. Der kan ikke ske Danmark noget værre, end om vi fik en betydelig tysk befolkning i vort land. Vi kan derfor ikke ønske, at folk, som var tyske i går, stemmer dansk i dag for mulig øjeblikkelig pengefordels skyld, thi vi må frygte, at de bliver tyske igen i morgen eller i hvert fald, så snart de har indkasseret den forventede pengefordel eller har oplevet den skuffelse, at pengefordelen udeblev eller var aldeles forbigående⁴¹.

Talen var præget af det ordvalg, der var anvendt, da 3. zone var inde i billedet; når Zahle sagde, at der ikke kunne ske Danmark noget værre, end om det fik en stor tysk befolkning ind i landet, så var det i den givne situation en uheldig bemærkning, for man havde accepteret afstemning i 2. zone og kunne ikke granske vælgernes hjerter og nyrer. Hvad Zahle ønskede at få sagt, var dette, at regeringen kun ville tage imod Flensborg, hvis der var dansk flertal ved afstemningen, og hvis der i Danmark skulle være flertal for at tage Flensborg med, uanset at de tyske stemmer havde overvægt i byen, ville det radikale parti fastholde sit standpunkt; dette blev kejtet udtrykt og lod sig opfatte, som om regeringen ville trodse flertallet; men det var ikke meningen.

Det blev hurtigt klart for oppositionen, at Zahles udtalelser, når de blev stillet over for Bauers, lod sig udnytte til en effektiv propaganda. Det havde den nok selv fundet ud af, men der kom også en tilskyndelse til større aktivitet fra den franske gesandt P. Claudel. Han syntes ikke, der blev gjort nok af oppositionen i Danmark. I Vanggaards arkiv ligger et notat af 13. november nedskrevet af Bent Holstein om et møde med Claudel den 11. nov. 1919. Ifølge dette havde han sagt, at oppositionen under finanslovdebatten havde været alt for veg. Den risikerede at blive overrasket en gang til. Det kunne blive fiasko som i sommer med rømningsresolutionen. Claudel havde det indtryk efter Bauers og Zahles taler, at der foregik en ny dansk »inofficiel aktion«, og han mente, at tiden nu var moden til at vise, hvad den danske opposition duede til, og

41. P. M u n c h, s. 160 ff.

derfor måtte der rejses opposition i Landstinget. Vedtog Landstinget en mistillidsudtalelse til regeringens politik, og selv om denne blev gentaget og forkastet i Folketinget, ville man dog i udlandet kunne fastholde, at flertallet af det danske folks mening var oppositionens, og et sådant flertal ville der blive taget hensyn til i London og Paris, sagde han.

I notatet nævnes også et brev, som formanden for Alliance Française, prof. E. Ehlers havde skrevet til fru Marie Lassen, som man regnede med havde I. C. Christensens øre. Det var nogle sladderhistorier om, at regeringen havde haft to repræsentanter i England, hvor de skulle meddele, at Danmark ikke ville påtage sig ansvaret for at modtage Flensborg, hvis byen fik et mindretal af danske stemmer.

Dagen efter tog sagen en ny drejning, idet Claudel kaldte dr. Collin til sig for med ham at drøfte en henvendelse, han havde fået fra den danske regering om hurtigst muligt at få afstemningsområdet besat af allierede tropper eventuelt efter forhandling med den tyske regering. Claudel var ivrig for at finde ud af, hvad der kunne ligge bag den danske regerings henvendelse. Dertil svarede Collin, at et hovedmotiv formentlig var at undgå det til den 30. november fastsatte valg til Den nordslesvigske vælgerforenings tilsynsråd. Claudel blev meget glad ved denne forklaring og spurgte, om der var nogen udsigt til, at H. P. Hanssen kunne falde, hvis valget gav oppositionen flertal. Dette anså Collin ikke for udelukket, og han sagde, at valgenes afholdelse i hvert fald havde en største betydning for at markere den virkelige stemning i Slesvig. Claudel sagde hertil, at for så vidt det stod til ham, skulle alt blive gjort for at forhindre en besættelse før valgene. I et brev til Ernst Christiansen den 17. november 1919 har Collin selv fortalt om samtalen, der fandt sted den 12. november. Referatet svarer ret nøje til det af Bent Holstein givne, men det har en karakteristisk tilføjelse:

Jeg var glad ved at få spørgsmålet stillet til mig personlig til øjeblikkelig besvarelse, thi det havde måske været lidt vanskeligt for Dem eller andre førere dernede at modarbejde den hurtige besættelse. Jeg var dog ikke i tvivl om standpunktet. Der stilles her meget store forventninger til den 30., og det er min bestemte overbevisning, at det er en af de allervigtigste dage i hele kampen; De *må* sejre, absolut og afgørende, og De må uden nogensomhelst betænkelighed bruge sejren til at fælde H. P. Hanssen.

Collin havde over for Claudel antydnet, at der var en mulighed for, at H. P. Hanssen kunne blive siddende under kraftig kontrol og med nye direktiver; det var denne meget misfornøjet med og henviste til de vidneudsagn, H. P. Hanssen havde afgivet i den retssag, der var anlagt af

Aage Friis mod redaktøren af Kolding Avis, Erik Hansen, der havde nægtet at tro på, at H. P. Hanssen havde godkendt Rubins artikel i 1911.

Mit bestemte råd (og De tager mig det jo ikke ilde op, at jeg giver Dem det?) er da at sætte folk på listerne med det bestemte pålæg og under den ganske utvivlsomme forudsætning, at de skulle holde sig samlede og sluttede som parti og alle som én lystre den ordre, som bliver modtaget fra partibestyrelsen eller eventuelt partimødet. De må ikke risikere, at nogle svigter, når det afgørende slag skal slås, thi det må slås. Vi kommer ingen vegne, hverken indenrigs eller udenrigs, før vi får ministeriet styrtet, og et mistillidsvotum fra den sønderjyske rigsdag fremgået af et nyt valg vil være et grundstød. Det nye flertal sidder med ansvaret for Danmarks fremtid, og dér gælder ikke gammelt venskab eller personlige følelser. H. P. Hanssen står udadtil (og vel også indadtil) som ministeriets fanebærer i den slesvigske sag; han er tyskerkursens farligste forkæmper, og det er en uafviselig pligt at styrte ham, så snart mulighed gives⁴².

Collins kombination, at den danske regering ved at søge besættelsen fremskyndet ville undgå nyvalget til Vælgerforeningens tilsynsråd, kan næppe være rigtig. Tilskyndelsen til at rejse dette problem kom fra Vælgerforeningen, der på generalforsamlingen den 3. november havde vedtaget en resolution, hvori femmandsrådet i Paris anmodes om at tillade den internationale kommission hurtigst muligt at besætte afstemningsområderne i Slesvig, da det tyske styre ikke mere var i stand til at opretholde en forsvarlig administration, og der blev ydet tyskerne en støtte, som ikke tilkom dem.

Henvendelsen blev den 10. november drøftet i rigsdagspartiernes sønderjyske udvalg, hvor landstingsmand Schovelin spurgte, hvad den danske regering agtede at gøre i anledning af det fra sønderjysk side fremkomne ønske om en besættelse af ententen inden fredens ikrafttræden. Resolutionen var ikke tilstillet den danske regering, og Erik Scavenius kunne svare, at han fandt den tanke ejendommelig, at en besættelse med militære kræfter skulle forbedre en administration, der var ved at gå i stykker; mere naturligt ville det efter Erik Scavenius' opfattelse være at få afstemningen sat på et tidligere tidspunkt, og han havde søgt at erfare, hvorledes stemningen ville være over for ønsket om at opnå en tidligere afstemning, men han kunne ikke sige noget derom⁴³. Det er denne sondering, som Claudel modtog med al den mistænksomhed, som var indgivet ham imod regeringen Zahle.

Under første fase i finanslovens anden behandling havde forskellige

42. Ernst Christiansens arkiv, LA, Åbenrå.

43. *Hdb.* II, s. 295.

talere berørt det slesvigske spørgsmål, men det havde været lidt spredt og tilfældigt. Den 18. november svarede Zahle på de forskellige indlæg og den kritik, han havde mødt, fordi han ikke havde taget stilling til rigskansler Bauers taler. Også denne gang havde Zahle udarbejdet et manuskript, som han på forhånd viste sine kolleger, deriblandt H. P. Hanssen, som gjorde et forsøg på at få ændret en passage, hvormed Zahle ville sige, at det ikke kunne være meningen, at afstemningen i Flensborg ikke skulle »respekteres«. H. P. Hanssen foreslog i stedet for »respekteres« udtrykket »tillægges vægt«, men Zahle syntes, at der heri ville ligge en tendens til at veje stemmerne, så han holdt på »respekteres«, og H. P. Hanssen slog sig til ro dermed⁴⁴. Talen formede sig dels som et indirekte svar til Bauer, dels som en neddæmpning af de tidligere anvendte udtryk. Det fremhævedes i talen, at Tønder hørte med til 1. zone og som noget, der ikke skulle rokkes ved, og at Flensborg by havde været en dansk by; disse ord var uden navns nævnelse vendt mod Bauer, men i hovedsagen stod Zahle fast. Ifølge fredstraktaten skulle der ved grænsefastlæggelsen tages hensyn til økonomiske og geografiske forhold, men Flensborg var en så stor kommune i sig selv, at man ikke kunne tænke sig, at afstemningen i denne store by ikke skulle respekteres.

Hvis nu Flensborg frivilligt slutter sig til os, vil vi hilse det med dyb glæde, idet vi da har lov til at gå ud fra, at Flensborg atter ønsker at blive en dansk by . . . men annekstion af Flensborg, dens indkorporering i Danmark mod borgernes egen vilje, vil være en skæbnesvanger beslutning, enten vi stiller det i forhold til retfærdighedsprincippet eller til, hvad der må betragtes som klog politik fra Danmarks side.

Talen kunne ikke afbøde de slag, der var forberedt i de foregående dage. Et politisk stormvejr brød løs. P. Munch skriver i sine erindringer:

Det var svært at forudse, at denne tale kunne give anledning til ophidselse; at ministeriet ville være imod at tage Flensborg mod et flertal, vidste jo alle på forhånd⁴⁵.

Når man stiller problemet således, at oppositionen i rigsdagen havde brug for at yde en kraftig støtteaktion til mindretallet i Vælgerforeningens tilsynsråd under den valgkamp, der var igang, forstår man bedre stormvejret. Også Zahles sidste tale var velegnet som grundlag for en agitation, der kunne ophidse gemytterne til at nå målet, at vælte H. P. Hanssen for dermed at ramme regeringen Zahle.

Agitationens pres var så stærkt, at H. P. Hanssens tilhængere i Søn-

44. P. M u n c h, s. 164.

45. S. 165.

derjylland mere og mere distancerede sig fra Zahle. De gik så langt, det lod sig gøre uden at blotstille H. P. Hanssen. Collins største frygt havde været, at H. P. Hanssen i tide ville »springe fra«. Hvis han gjorde det, ville det være betydeligt vanskeligere at give ham et mistillidsvotum, skrev han den 17. november til Ernst Christiansen;

men det må alligevel gøres på den ene eller anden måde samtidig med, at man udtaler den stærkeste protest mod ministeriet Zahles optræden i det slesvigske spørgsmål. Det kan ikke nytte noget, at De har betænkeligheder ved at blande Dem i kongerigske forhold, og jeg ved, at De og andre har haft sådanne tanker tidligere.

Den 19. november skrev Ionas Collin til Ernst Christiansen:

I dag sendte Claudel bud efter mig for at tale lidt om den parlamentariske situation herhjemme og for at sige til mig: »Hvis De har nogen indflydelse i Slesvig, så må De gøre alt, hvad der står i Deres magt for at få Hanssen styrtet. Han må ikke blive siddende med andet program eller andre direktiver; han må bort! Det er aldeles nødvendigt, ellers er det Flensborg, som står på spil«. Han sagde selvfølgelig, at han sagde dette fortroligt til mig.

Det var en gentagelse af opfordringen i brevet af 17. november; Ernst Christiansen havde uden tøven fulgt den første anvisning. Flensborg Avis bragte den 19. november en artikel, der er et mønstereksempel på propagandistisk forenkling; Ernst Christiansen satte Bauers taler i Tønder og Flensborg i sammenhæng med Zahles tale i Ringsted og gik uden videre ud fra, at Zahles tale den 9. november var en reaktion på Bauers:

Det var ikke »allehånde rygter«, der var udspreddt om den tyske rigskansler og den danske førsteminister. De havde med 4 dages mellemrum holdt offentlige taler om grænsespørgsmålet. Hr. Bauer havde tilbudt Danmark en fortrolig aftale om at indvirke på den internationale kommission til fordel for en løsning, som det tyske udvalg ønsker. Hr. Zahle afviste ikke, tog ikke afstand fra dette tilbud. Han taler på en måde, der kunne tolkes som en godkendelse. Han er en mand, der, når han har sat sig noget i hovedet, ikke lader sig lede af den sønderjyske minister, men i det højeste lader denne få indflydelse på afgørelserne vedrørende overgangen fra prøjsisk til dansk styre. I forholdet mellem de københavnske radikale kredse og den nuværende sønderjyske minister har det ikke altid været let at afgøre, hvem der drog, og hvem der blev draget.

Det nyttede således ikke Zahle noget, at han i sin rigsdagstale den 18. november klart havde fastholdt, at Tønder hørte til 1. zone, men det mest afgørende ved artiklen var det, der kaldtes kernen i Zahles tale, kravet om et dansk flertal i Flensborg som forudsætning for genforeningen. Et sådant krav fandt Ernst Christiansen ikke berettiget. Han så heri et skaktræk fra Zahles side og påstod:

Han tager afstand fra det grundlag, som den danske Paris-delegation stod på og vendte hjem med. Han tager afstand fra den opfattelse, som minister H. P. Hanssen gentagende har gjort gældende mand og mand imellem. Der har hidtil i det danske folk og på den danske rigsdag været stiltiende enighed om, at nu, da 3. zone var gået ud, da Parisdelegationens forslag var godkendt af vestmagterne, skulle det være den internationale kommission og fredskonferencen, der traf afgørelsen på grundlag af fredskonferencens ord . . . Nu søger statsminister Zahle at foregribe denne afgørelse ved på forhånd at opstille den betingelse, der i al fald efter hans egen mening er en tilsløret fastholdelse af den Clausenske linje. Er der på den danske rigsdag et flertal for dette forsøg på at påvirke de allierede magters afgørelse? Er minister H. P. Hanssen, er Vælgerforeningens flertal enige med statsminister Zahle i, at kommissionens og fredskonferencens afgørelse skal foregribes til skade for deres danske landsmænd og, at vore modstandere skal få nyt mod?

Det var på dette punkt, H. P. Hanssens tilhængere gav efter. De havde ikke været forberedt på, at valgkampen ville få denne drejning. Da H. P. Hanssen den 18. november i en tale i Haderslev åbnede sin valgkamp, mente han, at det egentlige stridsspørgsmål bestod i, om der skulle drages en grænse ved Dannevirke i modstrid med fredsdelegationens, Vælgerforeningens og den danske rigsdags beslutninger. Men dette problem vedrørende genoptagelse af 3. zone havde modparten snildeligt draget ud af debatten, nu gjaldt det, hvilken vægt de økonomiske og geografiske hensyn skulle have ved siden af afstemningsresultaterne. Her kunne skytset rettes mod Zahle. Den 21. november debatterede Nis Nissen med Ernst Christiansen i Haderslev. Følgende replikskifte giver lidt af stemningen:

Nis Nissen:

Christiansen sagde, at enten måtte vi drive Zahlesk eller dansk politik. Hvis der med disse ord sigtes til, at flertallet driver Zahlesk og ikke dansk politik, viser jeg det tilbage som en grov fornærmelse. Vi driver den politik, vi mener, tjener vort folk og fædreland bedst . . .

Nissen:

Hvad er det, De bebrejder os?

Svensson:

At De ikke støtter 2. zone.

Nissen:

Hver gang vi taler derom, tilsiger vor faste vilje til at støtte, så får vi et hånligt svar i »Danskeren«, som om det var Hr. Svensson ganske ligegyldigt.

Svensson:

Men det afgørende ligger efter afstemningen.

Nissen:

Jeg vil dertil sige, at vi står på fredstraktatens grund: at grænsen trækkes »med hensyntagen til geografiske og økonomiske sider«. Dette har Andreas Grau, Kloppenborg, Hanssen og jeg alle været med til at fastsætte.

Svensson:

Tag så afstand fra Zahle.

Nissen:

Det er løgn, når det siges, at vi er afhængige af Zahle i nogen retning. Jeg har ministerens ord for, at H. P. Hanssen ikke ville være med til at øve indflydelse på andre ministres udtalelser for netop at være uafhængige. Kloppenborg vil selv kunne bekræfte, at H. P. Hanssen under krigen har udtalt sig imod Zahles og ministeriets optræden. Det er, som Hanssen sagde, »Løgn og forbandet digt», når d'hr. hævder, at vi er afhængige af Zahle. Nej, vi nordslesvigere kan i højeste grad være tjent med at støtте den politik, minister H. P. Hanssen fører til den nordslesvigske befolknings bedste.

Advokat Andersen:

Så tag afstand fra »dansk koloni« (det udtryk havde H. V. Clausen brugt i en tale på Roskilde højskole om de danske i Flensborg, og Bauer havde brugt samme ord).

Nissen:

I Nordborg udtalte jeg, at hvis H. V. Clausen havde udtalt sig som citeret, så er det ikke rigtigt. Clausen har ikke gjort det for at skade Flensborg. Man kunne ikke nævne hans navn i samme åndedræt som rigskansler Bauer, og gjorde man det, måtte man også sætte redaktør Christiansen ved siden af. Han har sagt: »Tønder er en tysk by«.

Ernst Christiansen:

Det er noget vrøvl.

Nissen:

Nej, hr. Christiansen! Det sagde De på Askov-mødet.

Ernst Christiansen:

Så skulle De have citeret hele talen og ikke rive nogle ord ud af sammenhængen.

Nissen:

Så skulle De, hr. Christiansen, citere hele H. V. Clausens tale – ikke rive nogle ord ud af sammenhængen.

Advokat Andersen:

En ting tror jeg, forsamlingen her er enig om, nemlig, at der ikke er rum for hr. Zahles politik. Denne minimal af en politiker har ikke en dansk trævl i kroppen. Den mand, der sagde, at Danmark ingen nationale forhåbninger

har, og hilser H. P. Hanssen med ordene, at »omstændighederne« gjorde det muligt! Den mand er alt for lille i alt, hvad han foretager sig.

Over for Nissen ville han sige, at Nissen var den eneste, der talte mod det 5. punkt i Vælgerforeningens resolution af 17. november 1918 om de tilstødende distrikter. Når Nissen hævder selvbestemmelsesretten, siger jeg: »Nissen rejser rundt og kæmper mod at tage Flensborg med uden hensyn til [stemme]-procenten. Vi vil have Flensborg med, men det vil Nissen ikke«.

Nissen:

Det har jeg ikke sagt!

Andersen:

Vil De tage Flensborg med en mindre procent [end 50]?

Nissen:

Jeg vil ikke have Flensborg med uden afstemning.

Andersen:

Jeg konstaterer, at Nissen ikke vil have Flensborg med.

Nissen:

De konstaterer forkert. Jeg sagde, det kommer an på, hvordan stemmetallene er.

Andersen:

Stadig vigende! Det drejer sig ikke om 3. zone. Den er faldet bort definitivt. Vi må bøje os. I Berlingske Tidende står i dag et telegram fra Franz v. Jessen, hvis telegrammer altid har vist sig rigtige. Det fastslås, at Zahle og Scavenius lægger hele kraften i at få besættelsen før 30. november, at de i London og Paris arbejder for, at Danmark ikke skal tage Flensborg uden flertal, at der er en stiltiende overenskomst mellem Bauer og Zahle – som storebror og lillebror – om, at vi ikke vil have Flensborg med hjem.

Nissen:

Uanset, hvor lille flertallet er?

Andersen:

Ja, vi vil have med lige så langt, der stemmes. Sådan har I. C. Christensen også sagt, og ham vil jeg værne mod beskyldningen »Tyskerkurs«!

Nissen:

I. C. Christensen har taget Scavenius i forsvar over for sådanne angreb.

Andersen:

Vi vil have 2. zone med hjem til Danmark under alle omstændigheder. Flensborg er det ord, vi alle ønsker, som vi tager med i vore bønner, et dansk Flensborg.

Nissen:

Om mødet i aften kan siges: Vi har fået et værdifuldt resultat, nemlig at mindretallet er gået bort fra selvbestemmelsesretten og vil kræve Flensborg og hele 2. zone uden mindste hensyn til afstemningen. Det er rigtigt, at Preussen ikke har ret til nogen del af landet, men den befolkning, der bor der, har ret til selv at bestemme, og det er den nulevende befolkning, det gælder. Vi hævder ikke, der skal flertal til for at tage dem med. I den henseende står vi fast ved fredstraktatens ord og mening om økonomiske og geografiske forhold. Men vi vil ikke fratage selvbestemmelsesretten som et krav, vi i alle år har krævet som vor naturlige ret⁴⁶.

Advokat Andersens udtalelse indeholdt den overdrivelse, der gav modstanderne gode kort på hånden, mest bemærkelsesværdigt var det nok, at Åbenrå-retningen var villig til at tage mod Flensborg, selv om byen ikke fik et absolut dansk flertal. Hvor stort skulle det danske stemmetal være, for at man kunne modtage byen? Det var det emne, gættierne i de følgende måneder samlede om: 48 pct.?, 40 pct.? 33 pct.? Under det tal regnedes der ikke med nogen chance.

Den 22. november talte H. P. Hanssen i Møgeltønder, midt i »fjendens lejr«. Hvad han ved denne lejlighed sagde afveg ikke så lidt fra Zahles standpunkt, men var i god overensstemmelse med de formuleringer, Ove Rode og P. Munch havde benyttet. Hvad de økonomiske og geografiske hensyn angik, sagde han:

Her har den internationale kommission afgørelsen. Og jeg har den fulde og faste tillid til kommissionen, at den vil sikre afstemningen, og at den, når afstemningen foreligger, vil træffe en fuldt retfærdig afgørelse. Den store fællesopgave er at øge de danske stemmer i stedet for at spille kræfterne i en indbyrdes krig.

Om sin stilling i ministeriet sagde han, at han ikke var ansvarlig for regeringens politik, men kun for så vidt det gjaldt hans egen forvaltningsgren. Holger Andersen optrådte i Møgeltønder som oppositionens talsmand. Han spurgte, om H. P. Hanssen billigede Zahles udtalelse om, at et absolut flertal er det nødvendige grundlag for Flensborgs indlemelse i Danmark. H. P. Hanssen undveg et direkte svar, og Holger Andersen prøvede at presse en kile ind mellem ham og Zahle:

Minister Hanssen siger, at han finder det urigtigt at omtale afstemningsresultatet for meget, og at han ikke vil pånøde den internationale kommission en forhåndstolkning. Meget rigtigt. Men det er jo netop det, hr. Zahle har gjort. Han har foregrebet kommissionens afgørelse. Det er ikke os, der rejste dette spørgsmål, og jeg spørger nu minister Hanssen, om han billiger, at kommissionens afgørelse således foregribes af hr. Zahle.

46. Grænsevagten 1919–20, s. 361 ff.

Herpå fik Holger Andersen intet svar, men forsamlingen vedtog næsten enstemmigt en resolution:

Danske slesvigere samlede i et antal af ca. 400 i Møgeltønder, nedlægger en harmfuld indsigelse mod, at statminister Zahle søger at foregribe afgørelsen i grænse spørgsmålet til skade for danske landsmænd. Vi kræver, at grænse spørgsmålets afgørelse alene overlades kommissionen og de allierede og associerede magter, og anmoder det danske folk om at dække de danske melleslesvigeres ryg, mens de kæmper med front mod syd⁴⁷.

I sit blad Hejmdal præciserede H. P. Hanssen den 25. november sit standpunkt:

For at forebygge enhver misforståelse ønsker jeg at tilføje, at det også efter min mening, som jeg tydeligt nok har udtalt, er kommissionens sag at fortolke fredstraktatens bestemmelser, og at jeg ikke i mit foredrag har ladet tvivl tilbage om, at jeg vil støtte vore landsmænd i 2. zone.

Mere kunne oppositionen i Sønderjylland ikke forlange. Tilbage blev så kun at påstå, at Zahle havde foregrebet kommissionens afgørelse.

Resolutionen fra Møgeltønder var »gefundenes Fressen« i forbindelse med den genoptagne finanslovsdebat i folketinget. Den 21. november havde Neergaard et skarpt indlæg mod Zahle. Det var præget af de meget hypotetiske betragtninger, man kunne gøre sig om danskhedens styrke i 2. zone:

Lad os sige, der kommer et lille flertal ved hjælp af disse [de tilrejsendes] stemmer, medens Flensborgs opland mod syd og vest helt rundt om byen stemmer dansk; skulle man så være forpligtet til at rette sig efter et sådant flertal uden hensyn til den fuldkommen umulige stilling, som byen økonomisk og geografisk ville komme i ved, at man intet som helst hensyn tog til oplandsforholdene? Naturligvis skal afstemningsresultatet være det grundlæggende, og vi føler os i Venstre aldeles ikke ramt, når den højtærede statsminister siger, at der er folk, som vil have Flensborg med til Danmark ganske uanset, hvordan afstemningsresultatet bliver. Til dem hører vi ikke, selvfølgelig ikke.

Statsminister Zahle var fraværende på grund af sygdom, men forsvarsminister P. Munch kunne afvise Neergaards insinuationer om dansk-tyske forhandlinger vedrørende Tønder; i øvrigt var han dog enig med Neergaard:

Det ærede medlem lod til at mene, at regeringen tænkte sig den mulighed at bortfortolke noget af fredstraktatens bestemmelser. På ingen måde. Det glæder mig af det ærede medlems udtalelser at forstå, at han ønsker at fastholde,

47. Grænsevagten 1919–20, s. 367.

at det parti, han tilhører, fuldt ud står på fredstraktatens grund og vil handle ud fra de bestemmelser, der dér er fastsat.

Men debatten fortsatte, for Neergaard var ikke interesseret i at erklære sig enig med regeringen, men fastholdt, at statsministeren ikke tilstrækkelig kraftigt havde afvist Bauers tale. I den følgende debat blev det konkrete indhold mere og mere udvandet, men lidenskaberne var kommet i kog.

I. C. Christensen deltog også i debatten; han var imidlertid hårdt presset, fordi hans politik i årene 1905–08 i forhold til Tyskland nylig var blevet almindelig kendt gennem offentliggørelsen af de Lütkenke papirer. Det var sket som et led i regeringens forsøg på at vægre sig mod beskyldningen for at have fulgt en »tyskerkurs«. I talens løb brugte han vendingen: »Hvis min erindring ikke ganske slår fejl . . .«, hvortil Vilhelm Rasmussen fra Socialdemokratiet afbrød: »Det gør den sommetider«, men I. C. Christensen svarede: »Det er en påstand, som det ærede medlem er alt for ung her i tinget til at fremsætte, så det kan jeg lade ligge«. Da han lidt senere sagde: »Hvad selve det sønderjyske spørgsmål angår . . .«, læser man videre i folketingstidende 22. november 1919.

Taleren måtte her, overvældet af sin bevægelse afbryde sin tale. –

Der er næppe nogen af de danske politikere, der har haft et mere følelsesmæssigt bundet forhold til det sønderjyske spørgsmål, men i disse måneder forholdt I. C. Christensen sig yderst tilbageholdende, uanset at han bestandig blev bestormet af regeringens modstandere om at gøre noget.

I mødet den 24. november drog venstremanden Lillelund resolutionen fra Møgeltønder frem i debatten. Da resolutionen var blevet kendt i Folketinget, stod Lillelund, Vanggaard og I. C. Christensen og talte sammen, og Lillelund bemærkede: »Nu er han [H. P. Hanssen] da færdig«, »hvorved der gled et stort smil over I. C.'s ansigt«⁴⁸. Resolutionen fra Møgeltønder sluttede med en anmodning til det danske folk om »at dække de danske mellemslesvigeres ryg, mens de kæmper med front mod syd«, og Lillelund kommenterede:

Så langt er det altså kommet, at danske sønderjyder, der kæmper den sidste kamp, må bede det danske folk værne deres ryg mod angreb fra den siddende danske regering. Under sådanne omstændigheder forekommer det mig, at der er grund til at spørge, om denne regering virkelig magter på tilfredsstillende måde at gå i spidsen, nu da spørgsmål skal løses.

48. Vanggaards optegnelser, s. 313, RA.

Dagen efter, den 25. november, fik statsminister Zahle lejlighed til at præcisere sit standpunkt endnu engang. Han sluttede sig i et og alt til Neergaard, men distancerede sig fra De konservative og fra Vanggaard, der ville indlemmelse af Flensborg uanset afstemningsresultatet. Han kaldte dem, der ønskede dette, for annektonister! Men Neergaard forstod alligevel at lægge luft mellem Zahle og sig selv ved at betone den almene mistillid. Zahle fremhævede, at rigsdagen skulle tage stilling, hvis der skulle være betænkeligheder ved afstemningsresultatet og den indstilling, der ville komme fra CIS, og skulle der opstå tvivl om rigsdagens stilling, var han enig med Johan Knudsen i, at spørgsmålet da måtte gå til folkeafstemning. På et spørgsmål senere i debatten svarede Zahle, at hvis en sådan afstemning går regeringen imod, ville den trække sig tilbage; men først måtte oppositionen gøre den nye valglov færdig. Samme dag skrev Collin i et brev til Ernst Christiansen:

Tillykke med kampagnens begyndelse. Det er gået fortræffeligt hidtil, fraset enkelte udtalelser om, at man ikke ønskede H. P. Hanssen fjernet, at man håbede atter at kunne samles om ham etc. Det *må* ikke ske. I dag kaldte en ven [Claudel] mig ud . . . Efter en udredning af den storpolitiske situation sagde han »men det er absolut nødvendigt, at valget den 30. giver flertal mod H. P. Hanssen, og at han falder; ikke tale om at blive siddende på ændret program eller lignende. Desuden bør kravet om 3. zone (af taktiske grunde vist foreløbig kun rømningen) frem i den danske presse, thi så kan det meddeles til London og Paris, at det danske folk på ny har rejst kravet, og nu er der mulighed for dets gennemførelse, hvilket der ikke var i går (med mindre at tyske overgreb havde motiveret det).

Collins optimisme skyldtes Claudels tro på, at Tyskland havde afslået at opfylde en del af sine forpligtelser, og at der derfor kunne rejses nye krav.

P. Munch slutter sin omtale af episoden med ordene:

Det er muligt, at det ikke var lykkedes at drive det hele så højt op, hvis Zahle udtrykkelig havde nævnt Bauer i sin tale den 9. november. Men det er også muligt, at det ingen forskel havde gjort. I den stemning, hvori oppositionen var, var den åbenbart indstillet på at angribe, uanset hvorledes Zahle udtalte sig –

og P. Munch har helt bestemt ret i den sidst anførte betragtning⁴⁹.

Under kampagnen virkede Vanggaard som den allesteds nærværende regissør, der skubbede aktørerne frem i det rette øjeblik og fik lyskasteren drejet efter formålet. Særlig søgte han at påvirke den konservative Asger Karstensen, der dengang havde betydelig indflydelse. Ligeledes skubbede

49. P. Munch, s. 167.

han til I. C. Christensen og til socialdemokraten Marott; selv holdt han sig i begyndelsen tilbage:

Jeg havde for en tid betragtet mig som hørende til de døde (det er jo ikke blot i krig, de første geledder falder). Derfor arbejdede jeg i kulisserne for at få andre frem⁵⁰.

Zahle havde dæmpet de kategoriske udtalelser fra Ringsted stærkt ned, også han kom ind på den linje, P. Munch klart havde formuleret, og som H. P. Hanssen også fulgte; men kravet om et dansk flertal i Flensborg som absolut betingelse for byens tilknytning til Danmark var for Zahle mere afgørende end for de andre.

6. Det endelige opgør i Vælgerforeningens tilsynsråd

Valget til tilsynsrådet fandt sted 30. november. »Det kunne«, som bladet København skrev 2. december, »glæde sig ved en opmærksomhed, der her i Danmark fuldtud kan måle sig med den, hvormed befolkningen har fulgt et folketingsvalg, når en af de store mærkesager har været anket for vælgernes domstol«. Også i København og ud over landet var der holdt store sønderjyske møder med overvældende deltagelse. Valgets resultat var tilsyneladende »uafgjort« ved første opgørelse, der lød på 28 for Flensborg-retningen, 26 til H. P. Hanssens fløj og 6 til Arbejderforeningen. Retningernes mandater fordelte sig på Nord-slesvigs forskellige egne på følgende måde:

	Den nord-slesvigske retning	Arbejderforeningen	Flensborgretningen
Haderslev Vesteramt	7	1	4
Haderslev Østeramt	5	3	3
Åbenrå amt	8	1	2
Sønderborg amt	6	1	4
Tønder amt	0	0	7
Flensborg amt	0	0	8

Det er ganske tydeligt pressens påvirkning, der kan læses ud af disse tal. I Haderslev og Åbenrå amter var »Modersmålet« og »Hejmdal« de

50. Vanggaards optegnelser, s. 304 og 311, RA.

toneangivende blade, i Tønder og Flensborg amter havde »Flensborg Avis« sin største udbredelse. I Sønderborg var »Dybbølposten« Flensborg-venlig, men »Hejmdal« havde en ganske stor udbredelse på Nordals. Dybbølpostens indflydelse sporedes især i Sundeved, hvor Flensborgretningen fik mange stemmer. Der var uklarhed om, hvordan arbejderrepræsentanterne og de tre æresmedlemmer ville stemme; oppositionsbladene i Danmark var da også straks parate med kommentarer, der synes at være forberedt under den forudsætning, at H. P. Hanssen nu var slået; men situationen lod sig først afklare ved tilsynsrådets første møde, og det blev først indkaldt til den 13. december.

Bladet København sagde den 2. december om valgresultatet:

Vi er ikke i stand til at læse denne opgørelse på anden måde, end at de vilkår, minister H. P. Hanssen i sidste uge stillede for sin forbliven i ministeriet Zahle, ikke længere er tilstede.

Ved nærmere eftertanke så det hele dog lidt mere problematisk ud; kommentaren den 3. december var lidet klar, den gik ud på, at H. P. Hanssen muligvis ville falde, og derpå gjorde bladets sønderjyske medarbejder Vilh. la Cour følgende regnestykke:

Regeringen vil have den uafviselige pligt at skaffe en mand, som kan føre sagen videre. Den vil være fuldkommen ude af stand hertil. Den vil tvinges til at søge sin evneløshed godkendt eller dømt af det danske vælgerfolk, og – det forudsætter vi med stor sindsro – vælgerfolket vil vide at skabe grundlaget for en ny regering, som kan træde i åben forbindelse med Vælgerforeningens tilsynsråd og gennem dette få det nødvendige ministerium udpeget. Hvis tilsynsrådet da skulle opfordre H. P. Hanssen til under et nyt ministerium at fortsætte ledelsen af det sønderjyske departement, vil der intet sagligt eller politisk være at indvende derimod. Han vil på normal parlamentarisk måde være betroet sit ansvarsfulde hverv . . . Den tro og enighed, der ikke under nogen omstændighed kan sikres, så længe Nordslesvigs førstemand står som medlem af et Flensborg-fjendtligt kabinet, vil da kunne bringes til veje, thi derom hersker der ingen tvivl, at nyvalget er en fældende dom over ministeriet . . . Fastholder tilsynsrådet skarpt den desavouering af hr. Zahle, som valgmøderne åbenbarede, og afstemningen stadfæstede, vil der også for H. P. Hanssen være skabt betingelser for at virke frugtbargørende og samlende. Han skal ikke, som han har sagt, tvinges til at opgive sin egen politik. Han skal kun tage den fulde konsekvens af de løfter, han gav i Tinglev, Sønderborg og Holbøl. Thi der stod han på den kongerigske oppositions grund. Og samtidig var han i fuldeste overensstemmelse med begge retninger inden for det gamle tilsynsråd. Men han gjorde sig ved disse lejligheder til talsmand for en politik, som var fremmed for ministeriet Zahles. Øjeblikket er nu kommet til, at denne forskel må finde et klart og utvetydig udtryk i handling. Vi venter, at tilsynsrådets største gruppe i spørgsmålet Zahle vil vise den urokkelige fasthed, som ene og alene kan bringe klarhed i sagen.

Uden denne af forholdenes natur selvgivne holdning vil det endnu i lang tid lykkes ministeriet at forvirre begreberne og forsømme pligterne – til ubodelig skade for Flensborg og 2. zone.

Denne idé om at vælte Zahle og beholde H. P. Hanssen syntes uden nogen forbindelse med de faktiske forhold, den var mere et udtryk for den ønsketænkning, der var gået forud for valget end en rationel analyse af de givne muligheder; men artiklen belyser den absurde situation, at spørgsmålet for eller imod Zahle var blevet det spørgsmål, de vælgere, der skulle råde over sammensætningen af Vælgerforeningens tilsynsråd, skulle tage stilling til.

Nationaltidende tog en tilsvarende stilling. Den 1. december konkluderede det:

Forudsætningerne for H. P. Hanssens politik, en løsning af det sønderjyske spørgsmål i forbindelse med ministeriet Zahle er dermed bristet. Men dermed er også selve ministeriets stilling en ganske anden, end den var før dette valg. Hvis det var et godt og rigtigt træk af regeringen at slutte forbund med H. P. Hanssen, følger deraf, at da nu denne forbundsfælle efter sin egen derom afgivne erklæring må trække sig tilbage, er ministeriet Zahle som middel til at frembringe en antagelig løsning af det sønderjyske spørgsmål blevet fuldstændig værdiløst.

Kommentaren var mildest talt misvisende, men belyser klart problemet i denne afhandling, tilsynsrådets funktion som udvidet parlamentarisk basis for regeringen Zahle.

Afklaringen lod vente på sig, og i mellemtiden havde landstinget en debat om et mistillidsvotum til Zahle, således som Claudel havde foreslået Collin den 12. november. Her blev linjen fra folketinget fulgt, men regeringen havde sørget for, at debatten blev udsat til efter valgene i Sønderjylland. Venstre og De konservative havde flertal i landstinget – Zahle udtalte her igen engang, at et absolut flertal i Flensborg måtte være en forudsætning for tilslutning til Danmark – Landstinget vedtog en misbilligelse rettet mod Zahle, der ved sine offentlige udtalelser modvirkede, at så meget af Slesvig kom tilbage til Danmark, »som muliggøres ved fredstraktatens bestemmelse om, at grænsen skal drages på grundlag af afstemningsresultatet og under hensyn til de pågældende steders geografiske og økonomiske forhold«.

De saglige modsætninger var der på den tid ikke meget tilbage af, men der var dog den forskel tilbage, at Zahle havde forbeholdt de danske instanser at tage stilling til den internationale kommissions afgørelse; han havde både stillet valg og folkeafstemning i udsigt, medens hans

ministerkolleger havde udtalt, at fredstraktaten måtte ske fyldest på alle punkter, men underforstået var selvfølgelig, at der skulle være en dansk parlamentarisk dækning for den endelige afgørelse, og det var sådan set en selvfølge. Dog udtalte sekretæren for CIS sin utilfredshed med, at man kunne tænke sig en folkeafstemning om kommissionens afgørelse⁵¹. (CIS var en forkortelse for den internationale kommission). Zahle havde vovet sig en smule længere frem end kollegerne ved at tale om, hvad der ville ske, hvis . . . , medens kollegerne havde sagt »lad os vente og se«; men når Zahle blev angrebet så hårdt var det, fordi oppositionen frem for alt ville fælde regeringen, og til det formål ville den tage alle midler i brug. Der var formelt slet ikke meget at hænge uenigheden op på; end ikke et absolut flertal i Flensborg for Danmrk var nu et krav, som Åbenrå-retningen fastholdt. På et møde den 29. november 1919 havde retningens næstkommanderende, tidligere landdagsmand Nis Nissen udtalt:

Vi ønsker også, at der tages hensyn til de sydfra kommende stemmers ringe vægt, og vi kan godt være med til at tage Flensborg uden absolut flertal⁵².

Mere kunne Flensborg-retningen ikke med rimelighed forlange. Da Vælgerforeningen den 13. december 1919 trådte sammen til det afgørende møde, var det derfor svært for Flensborg-folkene at finde en begrundelse for at afvise den resolution, der blev forelagt af Åbenrå-retningen, men det var nødvendigt, fordi en vedtagelse ville være et tillidsvotum til H. P. Hanssen. De måtte, som forholdene havde udviklet sig, nødvendigvis stille et mistillidsvotum til H. P. Hanssen for gennem ham at ramme Zahle. Desuden førte de igen problemet om rømningen af 3. zone frem.

Grev Schack har skildret mødets ydre forløb på følgende måde:

Formiddagen optoges af forskellige forhandlinger og valg. Flensborg-gruppen var en lang tid utilfreds med min holdning og ville ikke stemme på mig; om-sider blev jeg genvalgt som formand. Efter at valgene havde fundet sted, begyndte så slaget. Som formand måtte jeg lede mødet, med H. P. Hanssen på den ene og P. Grau på den anden side. Det varede fra kl. 12 til kl. 23, og det blev bedt om ordet 129 gange . . . Som timerne gik, blev stemningen mere og mere varm, og da jeg sad mellem hovedtalsmændene for de modsatte anskuelser, fik jeg alt fra første hånd, medens baggrunden af salen efterhånden mere og mere forsvandt i røg og damp⁵³.

H. P. Hanssen indledede mødet og erklærede, at han ville vige for et mistillidsvotum. Redaktør Christiansen opregnede H. P. Hanssens »syn-

51. P. M u n c h, s. 169.

52. Grænsevagten 1919-20, s. 106.

53. Grænsesind s. 150.

deregister«, alt var taget med: at han i 1911 havde godkendt Rubins artikel, at indrømmelserne til Flensborg-retningen var aftvungne, at han havde svigtet sin egen opfattelse, idet han engang havde udtalt håbet om, at Dannevirke igen kunne blive dansk. Anklagerne svarede til indholdet af et brev, som Collin i juni 1919 havde sendt til Ernst Christiansen. Før afstemningen om en tillidsdagsorden, der var fremsat af Nis Nissen, motiverede Andreas Grau Flensborg-gruppens beslutning om at stemme mod den foreslåede resolution:

De var imod,

1. fordi H. P. Hanssens hidtidige holdning over for Flensborg og 2. zone har fremkaldt den forvisning hos os, at han ikke i det afgørende øjeblik vil arbejde i den retning, vi anser for den rigtige,
2. fordi vi i resolutionen ikke finder nogen garanti for, at han under alle omstændigheder vil modtage Flensborg og 2. zone af de allieredes hænder og
3. fordi vi finder os styrket i denne vor overbevisning ved den uklare stilling, minister Hanssen har indtaget over for statsminister Zahles udtalelser.

Den af Nis Nissen fremlagte resolution var ellers meget imødekomende over for Flensborg-retningen; den lød:

Idet Vælgerforeningen udtaler:

at den i enhver henseende står på fredstraktatens grund,
at den helt overlader fredstraktatens fortolkning til den internationale kommission og de høje allierede og associerede magter,
at den har fuld tillid til, at kommissionen og de allierede og associerede magter vil sørge for, at der foretages en virkelig fri afstemning, og vil træffe en retfærdig afgørelse af grænsespørgsmålet, og
at den billiger minister H. P. Hanssens hævvelse af dette standpunkt,
opfordrer den ham til at fortsætte sit arbejde som minister for sønderjyske anliggender.

Denne resolution blev vedtaget med 35 stemmer mod 31; hele arbejderforeningens fraktion stemte for H. P. Hanssen. Denne afstemning er nok den største sejr, H. P. Hanssen nogensinde har vundet i sit parlamentariske liv. Den gav tillige regeringen Zahle en frist på godt 3 måneder.

Der blev vedtaget flere resolutioner, en om de tilrejsendes stemmeret, hvis betydning man mente burde reduceres; men skulle fredstraktaten ikke lade sig ændre på dette punkt, så burde der ikke tillægges disse stemmer samme vægt som de fastboendes, hed det i resolutionen, som blev vedtaget enstemmigt. Det samme gjaldt en fornyet opfordring til, ligeledes for det tilfælde at fredstraktaten kunne ændres, at drage omsorg

for rømning af 3. zone; hvis imidlertid fredstraktaten ikke kunne ændres, ønskede man en rømning syd for 2. zone i det omfang, fredstraktaten muliggjorde noget sådant.

Disse resolutioner var uden sprængstof; det afgørende var, at H. P. Hanssen fik et klart tillidsvotum, og lige så afgørende var det, at en misbilligelse af Zahle blev afvist.

Hvad Zahle angik, havde Flensborg-retningen fremsat et forslag om, at Vælgerforeningen skulle udtale sin bestemteste misbilligelse af ministeriet Zahles politik, og den ventede, »at det danske folk vil kræve gennemført en for alle danske retfærdig og betryggende ordning af vort grænsespørgsmål«. Man ville altså misbillige ministeriet Zahles politik uden indskrænkning, og forventningen om ordningen af grænsespørgsmålet var udtrykt så alment, at den næsten var intetsigende. Der var 35 stemmer imod denne resolution og 32 stemmer for, en af arbejderrepræsentanterne stemte her mod Flensborg-retningen. Men også denne afgørelse var helt klar. Vælgerforeningens flertal havde ikke ladet sig tage til indtægt for den kongerigske oppositions kamp imod den siddende regering. Endelig fremsatte også arbejderforeningens gruppe en resolution. I denne hed det:

Vi frabeder os på det bestemteste enhver indblanding i den sønderjyske politik både fra syd og fra nord. Det er os, der har selvbestemmelsesretten. Vi er skolede nok til selv at varetage vore interesser, men tager med glæde mod enhver hjælpende hånd, som rækkes os af venligtsindede.

Resolutionen blev enstemmigt vedtaget, selv om man nok kunne spørge, hvilken indblanding fra syd i sønderjysk politik, der kunne befrygtes.

Der var i december 1919 mange, der anede, at Flensborg-retningen mere eller mindre var fjernstyret, men kun få, der kendte arten af de snævre kontakter, der fandtes mellem Dannevirke-retningens ledende mænd og Flensborg Avis; en af dem, der mere end anede hvad der foregik, var Vilh. la Cour. I bladet København kunne han ikke lade være at øve kritik mod både de københavnske og de sønderjyske kredse, der havde forsøgt at vælte H. P. Hanssen. Han havde foretrukket

en resolution, som ramte den Zahleske politik og alligevel havde en sådan form, at den kunne gøre regning på tilslutning blandt andre end Flensborg-gruppen. Det var i den forbindelse unødvendigt at nævne Zahles navn. Ingen er i tvivl om denne herres standpunkt, og alle kunne derfor læse, imod hvis politik en resolution var rettet, der klart udtalte sig f. eks. mod den absolutte majoritets program.

Var det lykkedes – og vi har god tro til, at det kunne være lykkedes – ville man have haft et vægtigt og officielt udtryk for den opfattelse, der næres

i alle sønderjyske lejre af hr. Zahle, og de ængstelige var ikke skræmt tilbage ved at vejle en indblanding i indre danske partikampe. Vi ved, at den af Flensborg-gruppen valgte direkte form ikke var fremkommet uden indflydelse fra kredse her i kongeriget. Det er ikke første gang, man kunne have ønsket, at disses politiske og taktiske begreb i nogen grad havde måttet svare til deres gode vilje⁵⁴.

Henvisningen til den indflydelse, der var udgået fra kredse i kongeriget er ikke uden pikanteri, idet la Cour selv gennem et brev til P. Grau forsøgte at øve indflydelse på Flensborg-gruppens politik (P. Grau sendte den 7. december brevet videre til Ernst Christiansen, i hvis arkiv det ligger). Det hedder i brevet:

De må tilgive, når jeg nu atter »blander mig ind« i Vælgerforeningens politik, men samspillet mellem Vælgerforeningen og den kongerigske politik er jo ved forholdenes udvikling blevet så stærkt, at den ene faktisk ikke kan ledes uden kendskab til den anden. Og det var dog meningen, at der *skulle komme noget godt ud af alle anstrengelserne*.

La Cour gik her ud fra som en selvfølge, at der på ingen måde ved det kommende tilsynsrådsmøde skulle være tale om at foreslå et mistillidsvotum til H. P. Hanssen; han gik yderligere ud fra, at det kun med stor vanskelighed ville kunne lade sig gøre at vedtage et mistillidsvotum til Zahle. Et sådant ville have en meget befriende virkning i kongeriget, mente Vilh. la Cour, og give anledning til vidtrækkende politiske ændringer.

Videre regnede la Cour med, at Åbenrå-retningen ville foreslå en tillids-erklæring til H. P. Hanssen, og efter hans mening måtte målet være, at dette tillidsvotum fik en sådan form, at hele tilsynsrådet kunne stemme for det. Hertil behøvedes kun to punkter:

1. *ingen forhåndstolkning af fredstraktatens enkelte bestemmelser i § 110 i overensstemmelse med H. P. Hanssens udtalelse i folketinget.*
2. *intet dansk krav om absolut majoritet i Flensborg i overensstemmelse med Nis Nissens udtalelse i Sønderborg.*

Hvis Åbenrå-retningen ville stille forslag om en »betydelig dansk minoritet«, syntes la Cour, at dette ville være risikofrit. Thi dels ville der komme en betydelig dansk minoritet, og dels kunne ordet »betydelig« fortolkes, men hovedsagen ville være vundet, en desavouering af Zahles krav om absolut majoritet.

For det tilfælde, at Nis Nissen ville hævde, at Zahle ikke stillede dette krav, ville la Cour argumentere:

54. 16. dec. 1919.

Det er en fuldkommen sofisme at ville tolke Zahles i landstinget forleden to gange fremsatte ord på anden måde, end at han benægtede vor moralske ret til Flensborg, selv om afstemningen gav os 47 pct.

Den almene sammenhæng tegnede sig for la Cour på følgende måde:

Hvis vi heroppe skal have nogensomhelst udsigt til at få gennemført et nyvalg, som både kan og vil give et Flensborgsindet ministerium magtens tøjler i hænde, så er det *bydende nødvendigt*, at der fra tilsynsrådets side fremsættes og vedtages en resolution, som klart og utvetydigt indeholder de to foran nævnte programpunkter. Hvis de dernede tror, at en folkebevægelse kan gøre udslaget alene, vil de blive skuffede. Ministeriet er kobberforhudet, de parlamentariske regler så ukrænkelige, spørgsmålet om regeringen så sammensat, fordi også indrepolitiske betragtninger gør sig gældende, at det er *håbløst*, hvis oppositionen her ikke får sikker og solid støtte i tilsynsrådet. Det er Deres og Deres meningsfællers store opgave at forme resolutionen således, at oppositionen her kan styrkes afgørende med den og Åbenrågruppen med H. P. Hanssen dog ikke modsætte sig den. Gud give, det må lykkes. Her står grumme meget på spil.

Vilh. la Cours taktiske overvejelser er interessante, fordi de angiver et alternativ til den politik, Dannevirke-folkene førte med det mål at vælte H. P. Hanssen i tilsynsrådet for dermed at styrte regeringen Zahle, medens la Cour mente, at man kunne styrte regeringen ved en Vælgerforeningsresolution, som ikke ramte H. P. Hanssen.

Der var næppe nogen realistisk baggrund for den linje, som Vilh. la Cour antydede, thi et tillidsvotum til H. P. Hanssen ville være en styrkelse af regeringen Zahle; kun hvis H. P. Hanssen var kommet i mindretal, kunne den kædereaktion udløses i kongeriget, der kunne bringe regeringen til fald.

Mens valgkampen i Sønderjylland havde stået på, havde Dannevirke-mændene fået en ny lygteemand at jage efter. Den 25. november kaldte Claudel sine trofaste våbendragere, I. Collin, rektor H. P. Hansen og professor Edv. Ehlers ud til sig. »Han gjorde os i de stærkeste og klarreste udtryk opmærksomme på, at siden i morges er situationen totalt forandret«, skrev Collin til Ernst Christiansen.

Tyskland har afslået at opfylde en del af sine forpligtelser, og Amerika glider ud af den triple entente, som garanterede freden. Altså kan nye fordringer stilles, og altså må nye garantier kræves, og begge dele vil ske. Nu kan atter kravet om 3. zone rejses, enten en afstemning eller kun en rømning, nu kan man forlange paradenummeret 1. zone strøget for at få forøget kraft til 2., nu kan man forlange Flensborg uden afstemning; nu kan man forlange Danmarks grænse sat på det eneste naturlige og forsvarlige sted, nemlig Ejderen; nu kan Danmark atter indtage sin plads mellem de selvstændige stater og ikke længere være afhængig af Tysklands nåde i et og alt. Nu forlanger

sandsynligvis England, Frankrig og Italien nye ting (der nævnes Helgoland, Sarre, Rhinen, Fiume), og nu bør Danmark benytte øjeblikket til at kræve, hvad der naturligt hører det til. Slesvig er en udelelig helhed, en deling er en abnormitet. »Alt dette og mere til sagde vor ven . . .«⁵⁵.

En svag afglans af disse ønskedrømme gengav professor Edv. Ehlers i en artikel i Nationaltidende den 4. december 1919 under overskriften:

Der er endnu mulighed for at få 3. zone rømmet. Det er Tysklands vægring ved at udlevere de skyldige og betale den forlangte bod for de skibe, der på trods af fredsbetingelserne sænkedes ved Scapa Flow, der fører denne mulighed frem på ny. Man kan tydeligt se, at Frankrig betragter det som en *conditio sine qua no*, at de skyldige udleveres. I den anledning vil der blive stillet ekstrafordringer til Tyskland, Østrig og Ungarn. Frankrig vil forlange Saar-distriktet, Italien vil begære Fiume. Og det kan betragtes som overvejende sandsynligt, at Danmark kan opnå rømning af 3. zone som sikring af det truede Flensborg. Ingen vil tro, at ministeriet Zahle vil begære 3. zone rømmet, så må Den nordslesvigske Vælgerforening gøre det. Det vil falde den så meget lettere at gøre det, som den allerede for lang tid siden udtalte, at det var »en tvingende nødvendighed«, at 3. zone blev rømmet. Lad den forstærkede repræsentation for det danske Sønderjylland da gentage dette smukke retfærdighedskrav nu i disse dage, da politiske efterretninger af tilforladelig karakter går ud på, at nu er der sangbund i Paris og London for dette krav.

Det er på denne baggrund, man må se det tidligere nævnte resolutionsforslag på tilsynsrådsmødet den 13. december om rømning af 3. zone. Flertallet tog brodden af resolutionen ved at stemme for den, og dermed blev det kun et slag i luften. På samme måde tog Flensborgretningen brodden af arbejderrepræsentanternes protest mod indblanding udefra ved at stemme for denne resolution.

Med mødet den 13. december 1919 ophørte indblandingen i Vælgerforeningens indre anliggender af sig selv; Vælgerforeningen kunne ikke mere udnyttes af oppositionen mod regeringen Zahle. Der måtte findes på andre midler til at vælte Zahle. Hvor desperat Dannevirkefolkene opfattede situationen, fremgår af et forslag fremsat af dr. Harsløf den 18. december 1919. Den dag havde rektor H. P. Hansen samlet kredsen af 1918 og en del oppositionspolitikere til en selskabelig sammenkomst. Af politikerne mødte fra Venstre I. C. Christensen, Oluf Kragh, Slesbager, fra De konservative Harboe, Piper, Asger Karstensen, Abrahamsen med flere. Af den sønderjyske kreds af 1918 var på det tidspunkt Jørgen Petersen udtrådt.

Dr. Harsløfs forslag gik ud på, at oppositionspartiernes rigsdagsmed-

55. Ernst Christiansens arkiv, LA, Åbenrå.

lemmer samlet skulle nedlægge deres mandater for derved at fremtvinge nyvalg. Dr. Harsløf fremlagde ikke selv ideen, det gjorde den mere diplomatiske Harboe, og han gjorde det i den form, at han spurgte, hvad I. C. Christensen mente om en sådan fremgangsmåde. I. C. Christensen afviste ikke direkte tanken, men fremsatte nogle bemærkninger om de tekniske muligheder og sluttede med at sige, at i yderste fald kunne man måske blive nødt til at gribe til sådanne midler, der jo i al fald var lovlige. Dr. Kragh var imod forslaget, Asger Karstensen ligeså, idet han var stærkt optaget af at få gennemført en ny valglov. I. C. Christensen oplyste, at han ville undersøge mulighederne på nogle organisationsmøder i Venstre; dermed var tanken i realiteten opgivet, men der blev på de jyske amtsmøder i Venstre vedtaget resolutioner, der krævede ministeriet Zahles afgang på grund af dets sønderjyske politik, og Vanggaard var af den opfattelse, at de blev medvirkende til at danne grundlaget for ministeriet Zahles endelige fald⁵⁶.

I den foreliggende sammenhæng stiller denne idé om oppositionens mandatnedlæggelse stormløbet mod H. P. Hanssen i Vælgerforeningen i relief, store forhåbninger havde oppositionen knyttet til de muligheder, der åbnede sig med nyvalget til Vælgerforeningens tilsynsråd, dyb var skuffelsen, da resultatet udeblev; dr. Harsløfs idé er et vidnesbyrd om, at Dannevirke-bevægelsens ledende mænd nu var rede til at gribe til utraditionelle midler. De fik først en chance igen, da afstemningen i Flensborg den 14. marts var overstået. Herom kan man læse i Tage Kaarsteds bog om Påskekrisen.

Med mødet den 13. december 1919 var Vælgerforeningen på en måde slidt op. Den holdt endnu en række tilsynsrådsmøder, men de var uden sprængstof. Vælgerforeningens tilsynsråd havde fra 25. juni 1919 fungeret som forlængelse af det danske folketing og dannede en væsentlig del af den parlamentariske basis for regeringen Zahle, efter at denne i sommeren 1919 havde optaget H. P. Hanssen i sin midte.

56. Vanggaards optegnelser, s. 334 ff. RA.